

УДК 391.9:[746.3:2-169](=161.2)(045)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.03.620>

АРХАІКА ТРАДИЦІЙНОЇ ВИШИВКИ. МІФОЛОГІЯ СЮЖЕТУ: «ДИВО З КОРОВ'ЯЧОЮ ГОЛОВОЮ»

Андрій ТЕМЧЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3999-9459>
доктор історичних наук, доцент, професор, Черкаський
національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра історії України,
бульвар Шевченка, 81, 18000, м. Черкаси, Україна,
e-mail: temchen@ukr.net

Здійснено спробу дешифрувати міфологічні смисли сюжету української вишивки «диво з коров'ячою головою».

Мета публікації полягає у відтворенні значення прототексту, поодинокі варіанти якого дійшли до нашого часу, що гіпотетично може складати смисловий елемент космогонічного міфу перших землеробів і осілих скотарів.

Методи дослідження стосуються аналізу сучасних текстів і зображень, їхнього порівняння з дотичними сюжетами вишивки, архітектури і графічного протописьма.

Отримані результати. Дешифрування первинного значення орнаменту є гіпотетичним і пояснюється обмеженою кількістю рушників з аналогічним сюжетом. Вірогідним є припущення, що сюжет «диво з коров'ячою головою» є ілюстрацією архаїчного міфу про творення світу. Міфологема «корови» є однією з головних у магії чарування, оскільки складає смислову пару «жінка-корова» і поширюється на інші культурні концепти, як от: запліднення, народження і достаток. У космогонічних концепціях давніх землеробів корова асоціюється із вселенською матір'ю, є втіленням планетарної богині, яка небесним молоком (дощем) живить землю. Можливо, що міф про матір-корову реалізується в обрядах народження сонця, в якому жриця в рогатій масці виконує ритуальні дії. Рудименти існування таких ритуалів простежується на прикладі весільного жіночого одягу, де наречена має наслідувати дії Великої Богині.

Ключові слова: Баат, графема, «Диво», жіночий костюм, замовляння, Калевала, качка, казка, «кичка», колядка, корова, «коров'як», літера «Ж», магія, міф, обряд, олень, орнамент, полотно, павутинка, рушник, сонце, трипільці.

Andrii TEMCHENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3999-9459>

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department

of the Ukrainian History

of the Bohdan Khmelnytsky National University

of Cherkasy,

81, boulevard of Shevchenko, 18000, Cherkasy, Ukraine,

e-mail: temchen@ukr.net

ARCHAICS OF TRADITIONAL EMBROIDERY. MYTHOLOGY OF THE PLOT: «THE WONDER WITH A COW'S HEAD»

Introduction. An attempt has been made to decipher the mythological meanings of the Ukrainian embroidery motif «the wonder with a cow's head».

Purpose. The purpose of this publication is to reconstruct the meaning of the prototext, individual variations of which have survived to the present day, and which may hypothetically constitute a semantic element of the cosmogonic myth of early agriculturalists and sedentary pastoralists.

Methods. The research methods include the analysis of contemporary texts and images, as well as their comparison with related motifs in embroidery, architecture, and graphic proto-writing.

Results. The decoding of the original meaning of the ornament remains hypothetical due to the limited number of ritual towels (rushnyky) with a similar motif. It is likely that the plot «the wonder with a cow's head» illustrates an archaic myth of the creation of the world. The presence of images and mythological descriptions of anthropomorphic beings with horned heads across Europe, Asia, and the Middle East indicates its wide distribution in the areas inhabited by agricultural and sedentary pastoral communities. Unlike the northern Russian motifs, Ukrainian rushnyky demonstrate a more «domestic» theme, as the «horned wonder» reveals the contours of a cow, which suggests different cultural concepts.

The use of cattle as an ornamental motif indicates their importance in the economic system of Ukrainians. The mythologeme of the «cow» is one of the central elements in magical practices, forming the semantic pair «woman-cow» and extending to other cultural concepts such as fertilization, birth, and prosperity.

In the cosmogonic concepts of ancient agriculturalists, the cow is associated with the universal mother and embodies a planetary goddess who nourishes the earth with celestial milk (rain). It is possible that the myth of the mother-cow, transformed from the mother-deer of primitive hunters, is realized in rituals of the birth of the sun, in which a priestess wearing a horned mask performs ritual actions. The remnants of such rituals can be traced in wedding women's clothing, where the bride is expected to imitate the actions of the Great Goddess.

Keywords: Baat, headdress, grapheme, «Wonder», women's costume, incantation, *Kalevala*, duck, fairy tale, «kychka», carol, cow, «koroviak», letter «Ж (Zh)», magic, myth, ritual, deer, ornament, cloth, cobweb pattern, rushnyk, sun, Trypillians.

Вступ. Ключовими способами, за допомогою яких відбувається передача міжособистісної інформації, є акустичні та візуальні сигнали¹. Значення звуку як провідної комунікаційної моделі не потребує додаткових уточнень, оскільки складає переважну більшість повідомлень монологічного і діалогічного характеру. Крім очевидних переваг, передача акустичної інформації має певні особливості, оскільки обмежена конкретним носієм, а також простором і часом, що спричинило винайдення візуальних засобів її збереження і трансляції. На відміну від звукових, візуальні повідомлення мають інший функціонал. Вони є: статичними; формульними (здатними кодувати значну кількість інформації, подекуди виконуючи роль тексту) або за необхідності бути більш лаконічними і однозначними (мати обмежену метафоричність); одномоментними, тобто транслювати інформацію усю й одразу, не змінюючи її смислове наповнення, що дозволяє економити ресурси. Залежно від завдань візуальні повідомлення можуть бути графічними, іконічними і символічними (абстрактними). Однак кількість візуальних знаків є лімітованою, що передбачає встановлення відповідних правил їхнього транслювання і дозволяє регулювати рівні комунікації залежно від середовища, часу і місця її призначення.

Відповідні властивості стали причиною використання візуальних знаків для передачі сакральної інформації про походження і структуру всесвіту. З плином часу відбувається процес деміфологізації, внаслідок чого втрачаються не лише первинні значення давніх графіті, але змінюється форма їхнього написання, внаслідок чого відбувається нівеляція первинної канонічності. Типовим прикладом є сюжет українського рушникового орнаменту, композиція якого складається з рогатого людиноподібного зображення з головою, що нагадує коров'ячу, на маківці якої розташовано орнітоморфну істоту. Первинні описи цього фантазмагоричного, на перший погляд, орнаменту, було здійснено С. Китовою [1] (іл. 1), що дало змогу виокремити його в окрему композицію (іл. 2). Існування варіативних ком-

понентів цього зображення свідчить про існування протосюжету, який, швидше за все, є ілюстрацією архаїчного міфу, де головними персонажами виступають зазначені вище антропо-, зоо- і орнітоморфні істоти. Звідси витікає *мета* написання статті, яка полягає у спробі реконструкції значення досліджуваного сюжету, що гіпотетично може складати смисловий елемент архаїчного міфу.

Незважаючи на відносну поширеність цієї орнаментальної композиції, майже не існує досліджень щодо її історії та семантики. Напевне, однією з перших етнографинь, хто звернула увагу на вишиті зображення «Діви-Корови», є згадана С. Китова [1, с. 95, 101]. Свідчення про існування відповідного культу, названого О. Коноваловою «короволикою богинею» [2, с. 12], фіксуються також у досліджен-

Іл. 1. Фото з приватної колекції А.І. Темченка. Копія рушника із села Новоселиця Чигиринського р-ну Черкаської обл., виконана Квак Варварою Андріянівною, 1937 р. н., [1, с. 144]

¹ Менше поширеними є нюховий, дотиковий і смаковий. Нюховий, на відміну від тварин, суттєво обмежуються фізіологією людини; дотиковий — відстанню, а смаковий обумовлений очевидними ризиками, хоча у ранніх стадіях життя дитина пізнає світ за допомогою смаку.

а

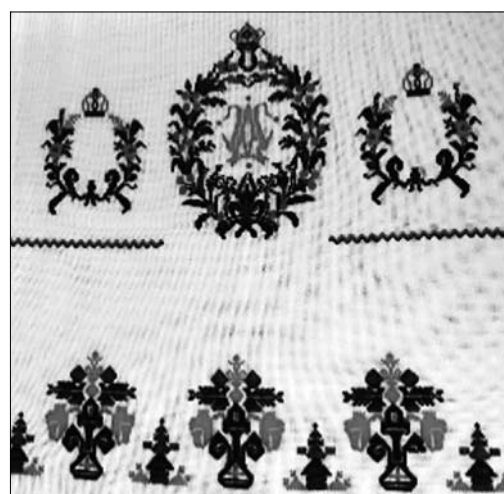
б

в

г

д

Іл. 2. Рушники. Чигиринський р-н, Черкаська обл. а, б, д — фото з приватної колекції А. І. Темченка; в, г — фото з відкритих джерел. Сайт для колекціонерів в Україні Violyty. URL: <https://violyty.com/ua/auction/1673-rushniki> (дата доступу 22.07.2023)

нях з археології [3] і міфології [4, с. 188]. Заслужують на увагу також висновки Є. Причепія про існування культу «богині-оленя», обриси якої вгадуються автором в орнаментальних сюжетах подільської вишивки [5, с. 110—127].

Методи дослідження стосуються аналізу сучасних текстів і зображень, їхнього порівняння з дотичними сюжетами вишивки, архітектури і графічного протописьма.

Основна частина. Отже, рушникові сюжети, центральним елементом яких є «короволика» істота, можуть бути рудиментами давніх міфологічних вірувань, залишки яких дійшли до нашого часу, «законсервувавшись» у вигляді традиційних орнаментів. Відповідна статика пояснюється тим, що поняття «рогатості» залишається актуальним протягом декількох тисячоліть — від неолітичної революції до капіталізації суспільства кінця XIX ст.,

тому дотичні сюжети можуть зустрічатися в інших культурах.

Під час спроби з'ясувати у респондентів, опитаних у Центральних регіонах України, значення досліджуваного зображення, виявилось, що вони його не розуміють, оскільки лише копіювали орнамент з давніших рушників. На питання щодо назви, вони ідентифікують його як «диво з коров'ячою головою» або «воно». Місцем дислокації «дива» було названо ліс, хоча це може бути наслідком міфологізації образу². Очевидно, що назва зображення («диво») пов'язана з міфом, тому а priori є архаїчною. Пор.: п.-сл. *divo* — «диво»³, споріднене з д.-інд. *dhī-* — «споглядати, спостерігати»; зіставляється з дотичними формами: д.-інд. *dēváḥ* — «божий, бог», лат. *divus* — «божий», *deus* (<**deivos*) — «бог», лит. *dievas* — «бог», зводяться до і-є. **dei-u-* — «ясний». Звідси болг. *дівен* — «дивний, чудесний», серб., хорв. *діван* — «чудовий», слн. заст. *díven* — «чудовий».

Найпевніше, зображення «дива» пов'язане з архаїчними міфами вшанування небесного бика як втілення фізичної сили, вітальної енергії, влади і матеріального достатку⁴. Однак композиція української вишивки відбиває дещо інші аспекти *taurus*-міфології, оскільки стосується її жіночого аспекту, на що чітко указують респондентки, називаючи «диво» коровою. Відомо, що вишивка є винятково жіночим ремеслом і має обрядовий контекст, оскільки стосується процесу парування і дітонародження⁵, що додатково підтверджує гіпотезу на користь корови. Крім цього, корова вважалася обов'язковим елементом приданого і була невід'ємною власністю саме дружини, а не чоловіка, якому належала орна земля, що оброблялася за допомогою волів. Невипадково також, що весільний хліб, який символізував згоду дівчини на шлюб, має відповідну назву (коровай < п.-сл. **korvajь* < п.-сл. **korva* — «корова») і візу-

ально нагадує рогату голову корови⁶. Прямими «нащадками» обрядового хліба є його зменшені копії, як от: рогалик, ріжок, пиріжок⁷. Звідси сприйняття рогатості як знаку матеріального достатку і родючості: «Щастя має роги, а біда має ноги», «Проїшла уже й Покрова — заревла дівка, як корова» [6, с. 114, 62]⁸.

Асоціативні паралелі жінки і корови простежуються у поляків, які, на думку А. Гейштора, вшановували діву-богиню рослинності і диких тварин Діванну (*Dziewanna*) [4, с. 188]⁹. Ім'я давньої богині сполучається з назвою лікарської трави *Verbascum*, яку українці називали «коров'яком» [4, с. 499] або «дивиною». У цьому разі простежуються смислові паралелі між дівою-богинею, цілющою рослиною і коровою, що поглиблює розуміння окремих культурних контекстів, пов'язаних з архаїчними віруваннями. Сприйняття корови як тотему життя пояснює її обрядову символіку. Зокрема, на відміну від людського, череп великої рогатої худоби використовували під час захисту від коров'ячої смерті, що пояснює також інші дії апотропейного характеру в обряді потоплення Марі і Купали [4, с. 238].

Очевидно, що важливе значення корови, якою опікувалася господиня, пояснює інші культурні контексти, пов'язані із соціальними стосунками в межах роду. Наприклад, порода, вік і молочність корови вважалися своєрідними маркерами статусу жінки

⁶ На рушниках не зустрічається зображення «шutoї», тобто безрогої корови. Відповідний факт опосередковано свідчить, що рогатість є ознакою повноти, плодючості і достатку. Пор.: п.-сл. *šutъ* (< іє. **kseut-/k'seut-*) — «безрогий, обрізаний, обтятий».

⁷ Існує декілька версій етимології слова «пиріг». 1. Складається з базового кореня *пир*, *пир* у значенні «бенкет» < п.-сл. *pirъ* — «т. с.», пов'язане з *riti* — «пити» (як дагъ з *dati*); «урочисте застілля», «весілля»; + суфікс -ожок, що є зменшувальним і служить для вказівки невеликого розміру, пов'язаного з їжею. Припускалося також походження від руго — «пшениця», д.-р. *пыро* — «полба» під впливом *рігъ* — «бенкет». 2. Виводять з тюркських мов: чув. **rüräk*, крим.-тат. тур. чаг. *böräk* — «пиріг з м'ясом». 3. Цікавими є гіпотетичні асоціації з д.-р. Перуном, утвореного з кореня *регъ / рігъ*, ім'я якого також пов'язане з поняттям сили і достатку, пор. з однокореневими — *пряник*, *у-пер-тий*, *пря-мо*, *пря-диво* > *прѣти* (*пърж*) — «заперечувати; сперечатися», спорідненим з укр. *пёрти*.

⁸ Фольклорні матеріали свідчать, що росіяни називали наречену коровою, а нареченого — биком.

⁹ Відповідає д.-гр. *Діані*.

² У цьому разі ліс розглядається як «чужа» територія, що протиставляється категорії «свого», освоєного культурою простору.

³ Форма множини дивеса від старослов'янського *диво*, *дивъ* за формою тотожне до семантично близького старослов'янського *чоудо* < *чоудеса*.

⁴ Мається на увазі культі Апіса, Мінотавра, Перуна, Тора, Зевса, біблійного Золотого Тільця тощо.

⁵ Невипадково рушники вишивали для сватання і приданого.

та її вітальної сили, про що свідчить значна кількість магічних апотропейних і лікувальних текстів, які мали захищати худобу від зазіхань суперниць — «відьмів» і «ворогів»¹⁰. Корова виконувала також функцію своєрідного тотему молодих жінок, які, потрапляючи до «чужого» і потенційно ворожого роду чоловіка, приводили із собою когось із «своїх». У цьому контексті актуальним видається казковий сюжет «Крихітка-Хаврихітка»¹¹ про жіноче суперництво, де мачуха та її троє доньок намагаються знищити молодшу і красивішу, ніж вони, падчерку, якій допомагає материна корова. В результаті змагання мачуха домагається знищення корови, що нагадує

¹⁰ Наприклад: «Рано встать, ідеш до корови і кажеш: «Корова, я до тебе іду з сіллю, з водою, а ти наворачись з доброю порою. Корова, будь молочна та (не) будь урочна, щоб ти не дрикелася і лихих врагів-відьмів не зналася. А до моїх врагів, щоб ні колом, ні волом, щоб їм язик став колом, а мова плачем, щоб на мою скотину очей не витріщали, язиками не квилитали і лихого ока не мали. Вужом їду, щіткою підпираю, гадюкою поганяю, хто на мою пасирбницю (масть) око погане має, нехай його скрутить і донизу нагінає». Сплюнуть на лівий бік. Перехрестить дев'ять раз рогачем (!), збризкати водою свяченою, сідять і доїть»; «Говорити: «Ішов жилізнний чоловік на жилізнний тік, жилізнним ціпом жилізнного жита молотить, помисли і вроки жилізнним ціпом одб'ить, граблями одгребти, куди хоч, туди і йди, на кого хоч — напади, чи собаку рябую, чи жидівку старую, а таки моя Богданочка Троковіця таки буде здоровенька, буде дужа як вода, сита як земля, не мій дух — Господній Дух, не моя сила — Господня сила, не я помагаю — Господь помагає, другим разом луччим часом, другою годиною, луччою хвилиною, поможи мені, Господи, благослови мені Господи»; «Говорити: «Добрий вечір річко Уляно, а земле Тетяно, а вода Ордамо, ти измиваеш луги-береги, каміння-кременія, піски-тріски, столи-престоли, обмий мою богданочку корову (масть) всі сточніки, щоб у неї прибувало молоко із роси, із води, із вітру. Я вас відьми не боюся, свої руки кусайте та на мою скотину злобу не майте. Пресвятая Богородице, стань мені у помогу, не йду, а їду чорним волом, гадюкою помагаю, я всім відьмам, людям недобрим, парним і непарним, далеким і близьким, зломишленикам і напащикам жабою роти позатуляю. Сама стою правою ногою, щоб усе добре було за мною, ваші стіни, а мій верх»» [7].

¹¹ Хавроня від гр. Феβρονία (Φεβρονία) — «променева, світла». Внаслідок трансформації приголосний [ф] перетворюється на [хв] або [х], що пояснює походження народних імен: Хевронія, Фросина, Хівря. Звідси прізвища: Хавронюк, Хавроня, Хавра. У словниках російської мови позначає брудну, неохайну жінку, яка асоціювалась із свинею («хаврою»).

метафоричний опис жертвоприношення. На місці її поховання виростає яблуня, що врешті-решт приваблює молодого купця. Сюжет казки можна трактувати у декількох смислових аспектах. По-перше, змагання жінок відбувається за право бути кращою, тобто мати більше шансів бути обраною. Очевидно, мірилом краси з погляду чоловіка виступає жіноче тіло, на що вказують натуралістичні зображення викопних праархаїчних «венер», виготовлених, найпевніше, чоловіками. Оголене жіноче тіло (груди і стегна) свідчить про її вітальні можливості, тому «магія жінки є первинною і походить від самої природи» [8]. По-друге, на допомогу падчерці приходить родовий жіночий тотем — корова, яка не лише допомагає виконувати важкі завдання мачухи («чужої» матері), але жертвує собою заради майбутнього дівчини (право бути обраною). По-третє, на місці поховання кісток принесеної у жертву корови (можливо, давньому капищі), виростає дерево, плоди якого символізують парунання: «З тих кісточок виросла прекрасна яблінка. Та такі яблука мала, яких не було ніде, ні в чийм саду. Над'їхав попри той сад купець і каже: «Хто би мені зірвав пару яблук з тої яблінки, якби котра дівчина зірвала, то я би взяв її за жінку». Пішла рвати яблука Одноочка — гілля піднялося вверх, не дає рвати. Пішла Двоочка рвати — піднялося гілля вверх, не дається рвати. Пішла Триочка — піднялося гілля вверх — не дається рвати. А підійшла Крошечка Хаврошечка — гілля зігнулося в долину. Набрала вона яблук і подала купцеві, а купець узяв її за руку, та на кучію, та й її повіз домів. Та й зробили весілля» [9]. У цьому контексті знаковими є також яблука — плоди чарівного дерева, які використовували у шлюбній жіночій магії. Дівчина прагне причарувати парубка за допомогою яблука, ніби дублюючи дії першої жінки Єви. Рудименти любовних чарувань з використанням магії яблука збереглися у текстах замовлянь: «Добре утро вода оддана і земля питана. Воду, воду, дай мені три бочки плоду, одну з красотою, другу з (респондентка відмовилась називати слово), а третю з милостинею, щоб народжений, хрещений (ім'я хлопця), де ходив (ім'я дівчини), там ходив і скучав і ніколи не покидав». Повторити дев'ять раз. Умитися водою, прочитати молитву, потім цією водою обмити яблуко чи насіння, висушити його і пригостити парубка. Замовля-

ня втрачають силу при передачі іншій людині, тим більше при записі його»¹² [10].

В рушникових орнаментах превалюють орніто- і фітоморфні мотиви, натомість зображення інших тварин, так само як людей, є обмеженими, а подекуди забороненими¹³. Відповідна особливість українського рушника ставить під сумнів буквально порівняння образної семантики традиційної вишивки з пластичним мистецтвом новокам'яного віку, де переважають зоо- й антропоморфні зображення¹⁴. Однак існують окремі збіги української вишивки початку ХХ ст. з неолітичною пластикою. Мова йде про натуралістичні глиняні фігурки великої рогатої худоби новокам'яної доби і рушникового «дива», яке витупає чи не єдиним стилізованим, а відтак магічно захищеним зображенням корови¹⁵. Наявність певного канону рукотворного відтворення коровоподібної істоти, яку оточують інші міфологічні персонажі, свідчить про існування протосюжету, який фіксується у давньому мистецтві, де «священна» корова або її обрядовий імітатор є ілюстрацією давнього ритуалу.

В міфологічних системах Давнього Сходу корова асоціюється з космічною істотою. Зокрема в єгипетській космогонії вона є вселенською матір'ю, яка народжує сонце, що пояснює поєднання «людського» і «тваринного» в іконічних зображеннях давнього мистецтва. Наприклад, богиню Бат давні єгиптяни уявляли в жіночому образі з коров'ячими вухами і рогами (іл. 3), що певним чином нагадує обриси українського «дива». Згодом Бат остаточно «олюднюється», трансформуючись на богиню кохання,

Іл. 3. Богиня Бат. Каїрський єгипетський музей. Фото з відкритих джерел. URL: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bat1.JPG> (дата доступу 12.03.2026)

¹² Записано Солодаром Олександром, 1969 р. н., від Друзяки Мелашки Григорівни, 1906 р. н, село Новоселиця, Чигиринського р-ну, Черкаської обл.

¹³ На відміну від трипільської пластики, в орнаменті українських рушників не зафіксовано зображення вагітних жінок і дітей, натомість зустрічаються стилізовані антропоморфні фігури, які утворюють орнаментальну композицію середини і низу рушника. Поширеними є також жіночі зображення з птахами і тваринами.

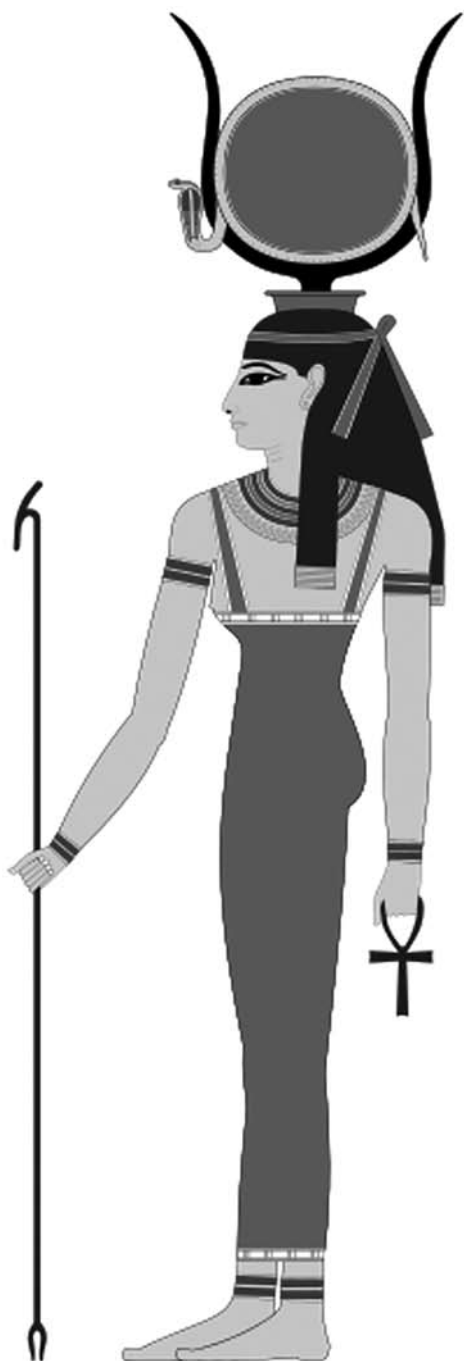
¹⁴ Ліплення з глини витончених форм рослин не видається можливим, що обумовлене фізичними якостями матеріалу.

¹⁵ Існування відповідних канонів обумовлене міфом, оскільки корова є священною твариною, яку з відповідних причин уникали вишивати. Наприклад, у традиційній вишивці майже не зустрічаються натуралістичні образи християнських святих, зокрема Богородиці.

родючості і материнства Хатхор (іл. 4) [11]¹⁶. Однак у її образі проглядаються космогонічні мотиви. Зокрема, корона, яка вінчає голову богині, виглядає як «нове» сонце, що сходить над горизонтом. Крім Давнього Єгипту, культ священної корови існував також у країнах Близького Сходу, Азії, Індії і Європи.

Показовим є приклад з хетсько-хуритської міфології, де бог сонця, закохавшись у корову, перетворюється на чоловіка, від якого вона народжує

¹⁶ Бат відрізняється від богині неба, священної корови Нут, яку запліднює небесний бик Апіс, внаслідок чого народжується золоте теля, що є алегорією до сонячного диску. В українських загадках збереглися рудименти давніх вірувань про небесну корову: «Чорна корова усіх людей поборолала, а біла корова усіх людей поводи́ла (ніч та день)» [6, с. 638].

Іл. 4. Богиня Хатхор. Фото з відкритих джерел. URL: <https://commons.wikimedia> (дата доступу 19.03.2026)

сина — першу людину. Корова жаліється богу сонця, що вона, маючи чотири ноги, народжує двоногу людину, тому хоче його з'їсти. Бог сонця сходить з неба і ховає свого сина далеко в горах, де його охороняють змії і птахи. Схожі мотиви присутні в українській орнаментіці, де антропоморфну фігуру на двох ногах з рогами корови оточують схожі на собак тварини і птахи (іл. 1).

Іл. 5. Трипільська рогата фігурка із Сушківки. Фонди Національного музею історії України. Трипільський бик із Сушківки — «вісник» китайського нового року. URL: <https://ck.ridna.ua/2021/02/12/trypilsky-byk-iz-sushkivky-visnyk-kytayskoho-novoho-roku/> (дата доступу 12.03.2026)

Іл. 6. Розписна посудина з рогатою головою. Поселення Кошилівці, [12, с. 237]

Іл. 7. Амфора, що відтворює синкретичний образ Богині-корови. Херсонський краєзнавчий музей, [12, с. 236]

Характерним прикладом є трипільська культура, яку традиційно вважають таурустичною. Існує думка, що головним символом трипільців був бик, про що свідчать його візуальні і скульптурні композиції. Напевне, давнім землеробам, якими були трипільці, ближчою була матріархальна версія з коровою, ніж з войовничим биком, про що свідчить відсутність ознак статі на глиняних статуетках трипільців. На користь коров'ячої версії свідчить також форма скульптур у вигляді чаш, куди могли наливати жертвний напій, виготовлений, скоріш за все, з коров'ячого молока (іл. 5—6). Можливо, що трипільці вшановували Велику Богиню, якою могла бути Небесна Корова, на кшталт єгипетської чи хетської. Сприйняття корови як вселенської матері пояснюється тим, що усі люди п'ють коров'яче молоко так само, як діти п'ють молоко матері¹⁷. У цьому контексті зрозумілішими стають трипільські антропоморфні «рогаті» посудини, які повторюють фігури жінок, ймовірно вагітних (іл. 7), що візуально нагадують українське «диво з коров'ячою головою».

Зважаючи на зазначене, «короволика» фігура генетично пов'язана з архаїчною богинею перших землеробів й осілих скотарів, яка дає життя усім земним істотам і небесним світилам, тому її образ зберігся у народній пам'яті до середини ХХ ст., втрачаючи свої сакральні функції, трансформувавшись на звичайний декор українського рушника. Логічною видається також інша гіпотеза, що певною мірою доповнює попередню. Вишивка антропоморфної фігури з головою корови може бути візуальною фіксацією обрядових дій жриці у коров'ячій масці, виконання яких мало забезпечити добробут і приплід худоби. Схожі образи фіксуються у трипільській пластиці (іл. 7), а також палеолітичних зображеннях жреця в масці оленя, який виконує ритуальний танець, що свідчить про архаїчність досліджуваного сюжету¹⁸. Дотичними за значеннями виступають також календарні обряди західних слов'ян, коли на Святки, Масляну і Трійцю «водили тура», обрядова по-

Іл. 8. Український жіночий головний убір — кичка. Портал «Спадщина Предків». URL: <https://simya.com.ua/golovnyj-ubir-pasport-ukrayinskoyi-zhinky/> (дата доступу 03.03.2025)

Іл. 9. Чоловік і молода жінка козаків-некрасівців. Фото з відкритих джерел. URL: <https://www.pinterest.com/pin/738590407663577918/> (дата доступу 23.05.2026)

ведінка якого нагадує українську козу. Ключовим епідотом обряду є «реанімація» травестійного тура, що трактується як імітація воскресіння небесного світла. О. Кольберг називає цю тварину аврохом¹⁹ і вважає її міфологічним аналогом сонця, яке «народжується з приходом Різдва» [13, с. 45]. Звичаї вшанування рогатого божества побутували також у країнах Західної Європи, про що зазначала М. Мюррей [14].

¹⁷ Очевидно, це пояснює ритуальну заборону вживати телятину, яка до сьогодні існує в окремих районах Індії, асоціюючись з поїданням власної матері, тобто порушує усі норми людського співжиття.

¹⁸ Йдеться про відоме зображення «шамана» в печері «Три брати», розташований у Франції, датований 40—10 тис. рр. до н. е.

¹⁹ Аврох (Auruch, Bos primigenius taurus) — бик, зник поблизу у XVI—XVII ст.. До XIII ст. аврохи були знайдені лише в Польщі, Литві та окремих регіонах сучасної Болгарії та Румунії.

Іл. 10. Кичка з рогами. Скопінський повіт Рязанської губернії. 1900-ті рр. Фото з відкритих джерел. URL: <https://www.pinterest.com/pin/595249275786777519/> (дата доступу 03.03.2025)

Віддалені рудименти давніх культів «короволикої» богині залишилися в елементах традиційного жіночого одягу окремих народів. Прикладом є головний убір, який називають кикою або кичкою²⁰. Етимологія поняття свідчить про його поширеність у південних і східних слов'ян (іл. 8—9), а також асимільованих ними фіно-угорських племен (іл. 10)²¹. Кичка є елементом весільного строю нареченої, тому має бути пов'язаною з ідеєю запліднення-народження. Зокрема у фінно-угрів, які проживали на території Російської імперії, і кубанських козаків кичка вважалася атрибутом нареченої (іл. 9—10). Схожі головні убори носили українські жінки у XVII—XVIII ст. (іл. 8). Імітація рогатості почасти пояснюється тим, що у весільному обряді наречена асоціюється з ко-

²⁰ Звідси кичитися — «вихвалитися» < ст.-сл. кычити — «піднімати чуб, прикрашати голову», пор. болг. болг. кич — «прикраса».

²¹ Пор.: укр. кичка — «заплетене або зіbrane в пучок волосся у жінок; верхівка; тім'я»; рос. кика — «т. с»; польськ. kiczka — «цурка; палиця; пучок, в'язка, сніпок соломом для покриття даху; валик волосся», чеськ. kuczka — «суцвіття проса, вівса; пучок волосся, чуб, чуприна; прикраса з пір'я», слц. кука — «напханий кінським волоссям валик для підкладання під чепець», болг. заст. кика — «довгий пучок волосся, залишений на остриженій голові», сербськ.-хорв. кика — «коса», слн. kika — «пучок волосся». Похідні від д.-р. кыка — «верх голови; волосся на голові; пов'язка», ст.-сл. кыка — «волосся»; і-є. *keu-k-/kouk-/kuk- — «кривити, гнути, скручувати».

ровою, яка є обов'язковим елементом приданого²². У південних слов'ян хлопець, який колядував у майбутньої нареченої, мав чистити її хлів з великою рогатою худобою [15].

Крім візуальної подібності з рогами, знаковою є також етимологія досліджуваного поняття. На думку А. Кононова, і-є. *kup зіставляється з поняттями народження від когось або спорідненість з кимось, звідси: tur-k — «тюрк» < *tur-kun — «народжені туром», туркм. Al-kun — «народжені праматір'ю-богинєю Ал». Поряд з палеоформами *kup / *kum виявляються інші фонетичні подібності. Наприклад, -куу / -кіу, звідси: «куй», «кую», «кувати», «коваль», тобто власне ім'я Кий, напевне, генетично пов'язане з поняттям «кування» або «небесного кування»²³ [16, с. 88]. Про існування культу бога-ковалю свідчать численні назви населених пунктів. Наприклад, столиця України Київ; села Київ у Миколаївській області Опольському і Сілезькому воєводствах Польщі; літописний Києвець; чотирнадцять назв міст, містечок, сіл з назвою Києво у південній Хорватії, Боснії, Сербії, Польщі; острів Кий у Білому морі; озеро Кийово в Московській області, села: Кийівка, Киянівка, Новокиївка тощо. Жіноча форма від Кий — Кика, звідси рос. кикимора < кика + мора — «нечистий дух», із суф. -к утворюється слово «кукла»: ст.-гр. koukla — «лялька», ст.-лат. cuculla — можливо, назва ідолу богині Кики, Куки (?). Суф. -чк утворює слово «кичка» (ймовірно, «качка»²⁴) — жіночий головний убір²⁵ [16, с. 88].

Асоціативні відношення тура, небесного ковалю Кия і його гіпотетичної дружини Кики пояснюють походження і міфологічну семантику зображень «рогатих» богинь, якими рясніє традиційна вишив-

²² Звідси назва обрядового хліба — коровай.

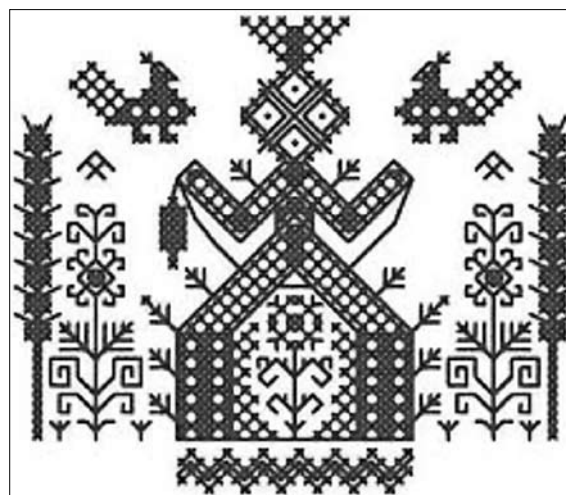
²³ Утворюється паралельні значення, похідні чоловічого і жіночого роду: *kuu / *kiu — «молот», «палиця», falos, укр. куява < пр.-сл. kujava — «поганий старий курінь; віддалене житло; малознайома країна; крутий горб», польськ. kuу — «вихор», вірм. huу — «вихор» [16, с. 88—89].

²⁴ Відповідне припущення є гіпотетичним, оскільки в українській мові звук [а] може замінюватися [и] переважно в не наголошеній позиції.

²⁵ В етимології вважається, що є звуконаслідувальним утворенням, пов'язаним з вигуком «ках», що відтворює крик качки.

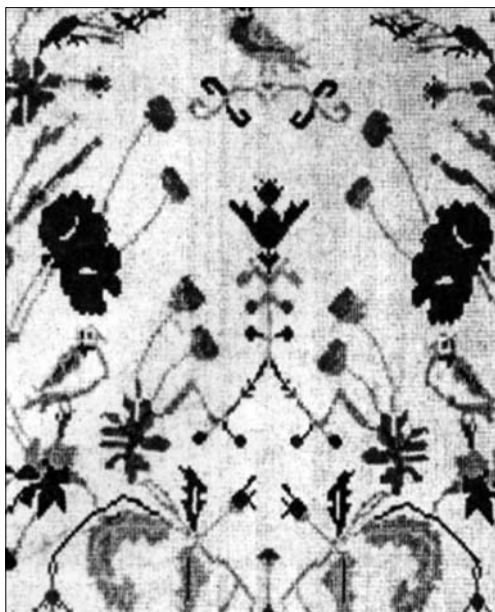

а

б

Іл. 11. Рушникові орнаменти з «рогатою богинею». А. Середня Наддніпрянщина. Фото з відкритих джерел. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01007ok6-fc9c.docx.html> (дата доступу 05.07.2025); Б. Північ Росії (б). Фото з відкритих джерел. URL: <https://ru.pinterest.com/pin/324611085634696082/> (дата доступу 05.07.2025)

а

б

Іл. 12. Порівняння сюжетів: А. Український рушник з міста Золотоноша Черкаської області [1, с. 138]; Б. Рушник. Північ Росії. Копія, виконана Квак Варварою Андріянівною, 1937 р. н. Фото з колекції А.І. Темченка

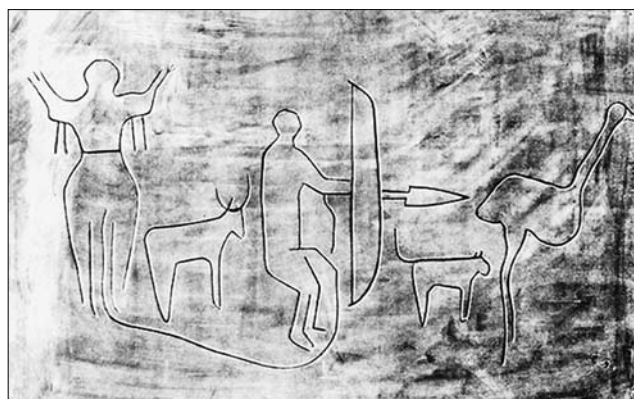
ка слов'янських й фіно-угорських народів ХІХ—ХХ ст. (іл. 11—12).

На думку окремих дослідників, орнаментальні зображення «рогатих» жінок зіставляються з давньою богинею шлюбу, дітонародження і щасливої долі Мокошею [17, с. 402]. Інші мовознавці, зокрема О. Трубачов, вважають, що ім'я богині утворене від пр.-сл. *мокошь — «богиня вологи»²⁶ [18, с. 26—

²⁶Проекція небесної вологи на територію культури відбувається шляхом олюднення божественного імені у більш прийнятну форму, як от: Мокош → Мокрина.

51]²⁷, де *къшь зіставляється з жеребкуванням, як способу визначення долі [19]. Сміслові зіставлення жеребу і вологи як аналогу щасливого випадку відбувають давні уявлення, де дощ сприймався як доленосне рішення вищих сил. У цьому сенсі доречними є паралелі з індуїстським божеством Махе-

²⁷Швидше за все, ім'я Мокош утворилося суфіксальним способом і походить від пр.-сл. *мок — у значенні «мокнути» з додаванням суфіксу -ош, на кшталт пустий < пустош [24, с. 245], милий / міль-жь < Milošь, дорогий / dorgь < Dorgošь, Gabri'el («моя міць — Бог») < Гаврило < Гавриш, Thomas < Томах.

Іл. 13. Жінка, поєднана з мисливцем пуповиною (різьба по каменю, епоха палеоліту, Алжир, [8])

Іл. 14. Magna Mater в оточенні тварин і гаммадіонів. Кераміка, енеоліт. Ірак, 4 тис. р. до н. е., [8]

шою [20], яке є однією з іпостасей Шиви і означає «Великий Господь» (Maha — «великий» + Isha — «володар»). До нашого часу дійшли ймовірні зображення богині. Гіпотетично вона могла бути рогатою, на що вказує ірландська богиня родючості Маха [21 с. 106—107], яку наділяли властивостями провидиці, воїтельки і родючості [22]. Теонім Macha споріднений з апелятивами: ст-ірл. macha — «загін для доїння корів, поле», machaire — «велике поле чи рівнина» [23] (можливо для випасу худоби). Відповідні аналогії стали підставою для поєднання ідеї народження і доленосного вибору з рогатістю, що почасти наближує «рогатих богинь» сходу і півночі Європи до д-гр. Мойр, які прядуть, зважують і перерізають нитку життя²⁸. Звідси асоціації: 1) долі з прядінням, де «рогатість» є ознакою божественного сприяння; 2) смислові зіставлення пуповини з «ниткою життя», яка живить не лише ненароджених, але й дорослих членів роду (іл. 13), тому має

²⁸ Від moira — «частка», «доля».

бути прямою (перекручення або перетискання пуповини може бути причиною асфіксії), що пояснює негативне значення плутання, перев'язування, закручення (пор. із сприйняттям закруток і заломів як навмисної шкоди).

Окремі композиції «короволикої» або «рогатої» богині доповнюються двома, розташованими обабіч фантастичними істотами, які нагадують «песиків» (іл. 1), «півників» (іл. 11-А), «пташок» (іл. 11-Б) або «чарівних коней» (іл. 12-Б). Напевне, що подібні зображення мають архаїчне походження, на що вказують іконічні образи Mater magna первісних землеробських цивілізацій Близького Сходу (іл. 14)²⁹. Структура таких композицій не є випадковою, оскільки засвідчує владу Великої Богині над усіма живими істотами. З цієї причини богиня родючості набуває фітоморфних ознак, що корелюється з образом д-р. Мокоші (іл. 12 А-Б).

Можливо також, що вибір тварин не є випадковим, оскільки стосується тотемних племінних символів. Поодинокі зображення на українських рушниках собакоподібних істот свідчить про існування відповідних культів (іл. 1). Можливо, мова йде про цуценят — ярчуків, які охороняють «короволику» богиню від зурочення, а відтак усю худобу обійся³⁰. В українській демонології відьми шкодять господарським коровам, забираючи на відстані молоко, насилаючи на них хвороби, уроки і пристріти³¹. На свято Юрія уперше після зими худобу вигонили на пашу, тому вважалося, що саме цього дня існує небезпека магічного псування ко-

²⁹ Дотичними за семантикою є відомі образи Великої Богині з леопардами культури Чата-Гуок й античної Кибели в оточенні левів.

³⁰ Можлива інша версія, де вишиті «песики» є «собаками святого Юрія», який вважався покровителем домашньої худоби і диких тварин, зокрема вовків.

³¹ «Відробляли, коли не давала молока або брикалася. На сковорідці кип'ятили молоко і у центр сковорідки у молоко штрикали голкою. Винуватець зурочення прийде просити хоч «ложку цукру». «Перед тим, як прийде дід відробляти зурочення, треба побризкати свяченою водою, після чого він відробляє. До вечора прийде людина, яка зурочила і буде просити щось з посуду чи сіль. Прийшла сусідка і дуже просила солі у дітей, їй не дали. Але потім таки випросила, після чого у корови геть зникло молоко. Корову здали на м'ясо». — Польові матеріали автора. Записано від Литовко В.М., село Солошине Кобелянського району Полтавської області [25].

рів відьмами шляхом збирання «Юрієвої роси», яка вважається цілющою і найбільш молоковмісною. Відомими є магичні дії апотропейного характеру поєднані з магією вологи, покровительською якої є давня Мокош і магичні тварини-тотєми — «чорний віл», «гадюки», «жаба». Перед тим, як уперше після зими вивести худобу з хліву говорили: «Добрий вечір річко Уляно, а земле Тетяно, а вода Ор-дано, ти ізмиваєш луги-береги, каміння-кремення, піски-тріски, столи-престоли, обмий мою богданочку корову (масть) всі сточніки, щоб у неї прибувало молоко із роси, із води, із вітру. Я вас відьми не боюся, свої руки кусайте та на мою скотину злобу не майте. Пресвята Богородице, стань мені у помогу, не йду, а їду чорним волом, гадюкою помагаю, я всім відьмам, людям недобрим, парним і непарним, далеким і близьким, зломишленикам і напащикам жабою роти позатуляю. Сама стою правою ногою, щоб усе добре було за мною, ваші стіни, а мій верх»³² [26].

Крім «песиків» атрибутами богині є також стилізовані «півники», яких зображено у вигляді фантастичних істот, пов'язаних із символікою небесного вогню (пор. із Жар-птицею), що відповідає міфологічній семантиці цього птаха як втілення сонця, тепла і світла (іл. 11-А). У народних віруваннях голос «півників» відганяє відьом, які шкодять худобі, що відповідає семантиці образу «короволикої богині». Зображення птахів, розташованих на рівні її голови (іл. 11-Б), зіставляються із солярними знаками (іл. 11-А), що свідчить про їхню смислову ідентичність. Доцільним є також припущення, що вишиті птахи можуть бути вісниками весни — жайворонками, хлібні фігурки яких ліпили під час виконання обрядів закликання весни: «На «сорок мучеників» печуть з тіста пташок на честь, мовляв, жайворонків, що тоді вилітають із вирію. Це — жертва весні, яка в різних формах була відома ще недавно в різних кутках слов'янства» [27]. Однак на іл. 11-А зображено швидше за все півників, на що вказує їхній розмір і розташування. Голова «рогатої» богині нагадує традиційну ляльку-мотанку, де замість обличчя вишивали захисний хрест, що був оберегом від «урочних» злих сил і виконував

Іл. 15. «Рогаті» жіночі головні убори. Україна. Портал «Спадщина Предків». URL: <https://simya.com.ua/golovnyj-ubir-pasport-ukrayinskoyi-zhinky/> (дата доступу 03.03.2025)

функцію апотропею для її власниці. Звичай виготовляти антропоморфні обереги фіксуються в культурах інших народів, які створювали дерев'яні чи кам'яні моделі людини, орнаментовані захисними магичними знаками³³.

Вишиті коні (іл. 12-Б), швидше за все, стосуються іншої культурної традиції, оскільки в українській вишивці вони майже не фіксуються. Відповідні тенденції пояснюються тим, що в народній культурі кін символізує розлуку й асоціюється з війною, тому не користується популярністю в жіночій творчості. В цьому разі стає зрозумілим, чому у сучасній вишивці зустрічається переважно сюжет «Козак з дівчиною біля криниці», що має інший культурний контекст, ілюструючи передшлюбні залицяння парубка [28, с. 118—125].

Отже, смислові асоціації рогатості і потенційної плідності є ознакою жіночої любовної магії, рудименти якої залишилися в жіночому традиційному вбранні XIX—XX ст. (іл. 15), а також його сучасних інтерпретаціях (іл. 16). Можливо, що в архаїчних культурах, пов'язаних із стимулюванням народження, ви-

³² Записано Темченком А.І. від Сімак Лідії Ничипорівни 1926 р. н. Матеріали комплексної етнографічної експедиції, село Капустине Шполянського р-ну. 1997 р.

³³ Мова йде про австралійські чуринги, які стали номінативом до подібних ритуальних виробів.

Іл. 16. Кадр із фільму «Чаклунка «Малефісента». Елена Стрельбицкая. Рецензія на фільм «Чаклунка: Повелителька темряви». URL: <https://www.kinofilms.ua/news/19420/> (дата доступу 20.05.2026)

користували рогаті маски, які до сьогодні фіксуються в обрядах водіння кози або тура на Різдво, що дало підстави до надуманих звинувачень жінок у зв'язках з «рогатою» нечистою силою. Тоталітарні церкви тлумачили народні звичаї як розпусні шабаші, де відбувається поклоніння дияволу, що опосередковано свідчить про вітальний характер дохристиянських обрядів.

Смисловий аналіз міфологічної композиції виглядає незавершеним, коли не враховувати інші деталі, які зазнали змін, але не зникли остаточно. У тримірній міфологічній картині світу, якій власне відповідає структура чигиринського рушника (іл. 1)³⁴, рогате «диво» є центром композиції. Його широко розставлені ноги ніби спираються на дві горизонтальні лінії — пряму і хвилясту, які можуть символізувати землю і воду. Обабіч «дива» розташовані фігури двох зооморфних істот, які нагадують «песиків». Верх рушника представлений фігурою птаха, схожого на качку, низ — прикрашений стилізованим зображенням коріння, що нагадує літеру «Ж», доповненого орнаментальним маскаронном. Дотичні сюжети в різних інтерпретаціях фіксуються на інших українських рушниках (іл. 2).

Качка / «утінка». Натуралістичні зображення качкоподібної істоти, яка сидить на голові рогатого «дива», датовані першою половиною ХХ ст. і

³⁴ Низу відповідає стилізований орнамент, що нагадує маскарон, середині — декоративний фітоморфний павук, верх — символізує птах на голові рогатого «дива».

фіксуються в орнаментальних композиціях рушників Середнього Подніпров'я (іл. 1, 20). Крім утилітарної версії, згідно з якою на голові бика дійсно може сидіти птах³⁵, доречною видається гіпотеза про обрядовий характер подібних зображень. Очевидно, що в сенсі міфу вертикальна фігура рогатого «дива» може розцінюватися як вісь світу (іл. 1—2). Візуальний контекст композиції зіставляється з міфами творення, рудиментами яких залишаються колядки: «Посеред моря стоїть гоголя, / А на тій гоголі утінка сидить, / Утінка сидить, далеко глядить, / Да й угляділа вона, що на морі човничок, / А на тім човничку дівка Кулинка, / Дівка Кулинка премудра швачка, / Да пошила ж вона Три Янголики. / Да й Один каже то Моя Мати, / А Другий каже то Моя Рідна, / А Третій каже то Моя Ненька» [30]. Цікавим видається образ «гоголі», яка «стоїть посеред моря». Факт стояння свідчить про дотичність цього образу до світового дерева: «Коли не було з нащада світа Святий Вечір! / Тоді не було неба ні землі добрий вечір! / А но лем було синее море Святий Вечір! / А серед моря зелений явір добрий вечір!», яке височіє посеред «живого», грайливого моря³⁶: «Ой грало море в неділю рано. / Дай, Боже! / А серед моря стоїть сосниця» [31]. Незважаючи на смислові аналогії зі світовим деревом, образ «гоголі» є оригінальним, оскільки паралельно вказує на інші міфологічні підтексти. Про зв'язок «гоголі» з небесним світлом свідчить етимологія поняття: гоголіти — «блистити, світитися» [32]; «блищати, світитися на воді» [33, с. 237]. У цьому сенсі «гоголя» зіставляється з інкарнаціями Великої Богині — небесною короною («короволиким дивом») або праматір'ю усього сущого, яка народжує сонце.

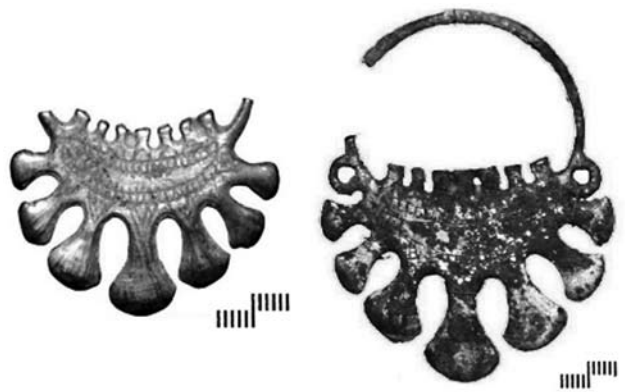
Крім аналогій зі світовим деревом і небесним світлом, «гоголя» генетично пов'язана також з водоплав-

³⁵ Аналогічні випадки фіксуються на території Африки. На голові бика може сидіти птах-секретар, який у такий спосіб виглядає здобич. Вірогіднішою є версія, що на голові бика може сидіти буйволовий шпак (*Buphagus africanus* або *Buphagus erythrorhynchus*), який харчуються паразитами з їхньої вовни [29]. Однак у сучасній практиці випадки, коли на спині бика сидить качка, не зафіксовані.

³⁶ Море «грає», тобто збурюється. Процес Творіння відбувається у перший день тижня — неділю, що відповідає біблійній традиції.

Іл. 17. Жінка в'ятичів у стрічковому уборі зі скроневими кільцями «качині лапки», [36]; [37]

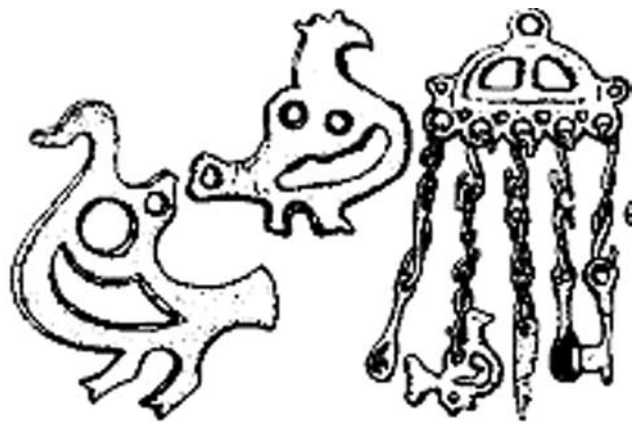
Іл. 18. Семилопастні скроневі кільця XI—XII ст., [36]

ними птахами: п.-сл. *gogolъ* > лит. *gaĩgalas* — «качур», лтс. *gaĩgala* — «вид чайки», прус. *gegalis* — «нурець» [32]³⁷. На голові цього дійсно «дивного» персонажу — триєдиного втілення міфологічного верху, іпостасями якого є дерево, світло і птах, «сидить утинка» — *anas*-подібна істота³⁸, небесний посланець і деїмург: «А на тій гоголі утинка сидить». Схожі образи фіксуються у міфах північних народів (іл. 20). Наприклад, у Калевалі качка (*sotka*, *gogolъ*) є головним міфологічним персонажем, творцем світу. На коліні праматері води Ільматар (аналогу української «гоголі») вона зносить сім яєць (шість золотих і одне залізне), із шкаралупи яких утворюються земля, небо, сонце, місяць і зорі. В українському фольклорі відомим є казковий образ яйця-райця, яке також виступає джерелом життя. У цьому сенсі цікавою виглядає версія про походження назви давнього народу антів від праслов'янської назви качки [34; 35]. В інших текстах паралельно з архаїчною «утінкою» фігурують християнізовані образи голубів, які вважаються Божими вісниками, в Новому Заповіті символізують Святий Дух³⁹: «Що ж нам було з світа початку? / Боже наш! / Не було нічого, єдна водонька! / На тій водонці єдне деревенко, / На тім деревенку шовкове гніздо, / А в тім гнізденьку три голубоньки, / Не три голубоньки, три ангелоньки» [30].

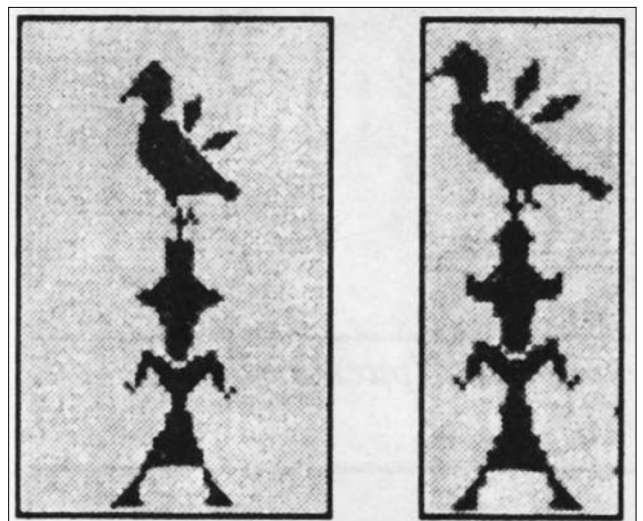
³⁷ Слово «утка» походить від пр.-сл. кореня **ŕtъ*, спорідненого з і-є **anēt-* < лит. *antis*, д.-рус. *antis*, д.-нді. *ātis*, лат. *anas*, д.-в.-нім. *anut*, гр. *νῆσσα* — «водяний птах».

³⁸ *Anas* — лат. «качка».

³⁹ «Тож Йоан свідчив, промовляючи: «Бачив я Духа, що, мов той голуб, з неба сховався і перебував над ним» (Йоана 1:32).

Іл. 19. Жіночі прикраси часів Київської Русі, [38]

Іл. 20. «Гоголя» з «утінкою», [1, с. 121]

Міфічний характер «гоголі-утінки» підтверджується археологічними артефактами, знайденими на території в'ятичів, які проживали на болотистій місцевості.

Іл. 21. Олень. Мала Азія, III тис. до н.е., [16, с. 38, мал. 63:4]

Іл. 22. Сонячний лось. Сибір. Наскальний малюнок. Горщик з оленем. Іран. IV тис. до н.е., [16, мал. 63: 3, 6]

вості середньої течії р. Ока та в низині р. Москва у VIII—XIII ст. Металеві фігурки качки або скроневі підвіски у вигляді «качиних лапок» (іл. 17—19) були елементом обрядового жіночого костюму і напевне наслідували давні прикраси природного походження у вигляді висушених лапок або кісточок, що були поширеними у «примітивних» народів до поч. XX ст. Гіпотетично, що аналогічні прикраси були власти-

ві для інших слов'янських племен, які проживали в умовах підвищеної вологості.

Наближенням до рогатого «дива» (іл. 20) є образ «золоторогого оленя» (іл. 21—22), який так само символізує сонце⁴⁰ [16, с. 38]. «Сонячний або золоторогий олень фігурує в Едді і грецьких міфах; на оленяху перетворювалася ведична богиня ранкової зорі або сходу сонця; у хеттів образ оленя брав участь у вшануванні богині сонця; на івриті ранкова зоря має епітет «газель сходу сонця». В наскальних малюнках Швеції й Італії олень пов'язаний із сонцем; на одному із зображень в дохетській Анатолії антропоморфна істота з оленькими рогами котить перед собою сонце» [16, с. 38]. У міфологічних сюжетах окремих індоєвропейських народів «сонячний олень» є об'єктом зазіхань мисливця, який уособлює сили темряви, що пояснює присутність обабіч «короволикого дива» і маскарону чарівних охоронців — орнаментальних «песиків» (іл. 1). У давніх греків функцію мисливця, який переслідує сонце-олень, виконує бог підземного світу Гадес⁴¹. У народів Сибіру і Європи — бог грому, який є іпостассю володаря потойбічного світу, оскільки він спричиняє небезпечну для людей грозу і блискавку й ототожнюється з вогняним змієм [16, с. 38].

В українських замовляннях фігурує образ «вогняного бугала»⁴², який у певному сенсі поєднує згадані образи оленя і мисливця, тобто синтезує семантику рогатості («дива», «золоторогого оленя»), хтонізму і небесного вогню (Громовержця). У такому разі «вогняний бугало» виглядає як атавізм прадавнього божества, оскільки демонструє зразок первісного синкретизму (поєднання міфологічних «верху» і «низу»), або є наслідком деміфологізації: «Не лети ж ти, *огнений бугало*, ліса палить, землі сушить, а трави в'ялить! Полети ж ти, *огнений бугало*, до козака у двір. Де ти його спобіжиш, де ти його заскочиш <...> учепись ти йому в серце, *затопи ти його, запали ти його*: щоб він трясся і трепетався душою і тілом за мною <...>» [39, с. 41].

Схожість образу «утінки» з «гоголею» і «короволикою богинею» пояснює її деміургічні власти-

⁴⁰У народів Сибіру — Сонячний Лось [16, с. 38].

⁴¹Відомим є також міф про Геракла, який має доставити керинейську лань із золотими рогами нащадку Зевса мікенському царю Еврісею.

⁴²Бугай — «племінний бик», тобто найкращий.

вості. Вона не лише «сидить» на світовому дереві, але «далеко глядить», поки не «угледжує на морі човничок» з «дівкою Кулинкою». Сприйняття зору як засобу магічної візуалізації відповідає магічним практикам, де модель того чи іншого об'єкта отожднюється з його оригіналом, тому може підлягати маніпулятивним впливам виконавця обряду. Наприклад, наскільки зображення тварини або небесного світила сприймається як його аналог. Крім цього, семантика дієслова «глядіти» є подвійною, оскільки відповідає позиції «шукання» і «доглядання»⁴³, а також генетично пов'язана з поняттями «блищання-світіння» і «споглядання»: і-є. *ghlend — «блищати, дивитися»⁴⁴. Аналогічним чином трактується процес візуалізації: п-сл. зьгѣти, укр. здрі ти / зорі ти — «світити(ся)», зори ти — «пильно дивитися», зоря — «та, що світиться».

З погляду образної семантики «море» у колядках є метафорою нічного зоряного неба, а «човничок» — аналогією серповидного місяця. Відповідно «дівка Кулинка» асоціюється з різдвяною зорею, напевне Венерою, поява якої знаменує народження нового сонця. Знаковим є також обрядовий функціонал «премудрої швачки» Кулинки. Префікс «пре» свідчить про її високий сакральний статус, оскільки вона шиє «три янголики», які називають її своєю матір'ю: «Один каже то моя мати, другий каже то моя рідна, третій каже то моя ненька». Очевидно, що ангели є творцями світу й асоціюються з новозавітними волхвами — Каспаром, Мельхіором, Валтасаром, які підносять новому сонцю — Ісусу Христу святі дари — золото, ладан та смирну (Матф. 2:10-12).

В українських колядках вживається також образ «красної панни», яка за ознаками нагадує Кулинку, оскільки вона гаптує брату «кошульку»⁴⁵. Порядок вишивання символізує творення світу, де присутні образи зорі, місяця і сонця, представленого в образах райських пташок, голубів, турів і оленів, що підтверджує їхню приналежність до солярної символіки:

«В тій корабліїці красная панна / Шила брату, вишивала кошульку. / На ковнірі зоря і місяць, / На пазушках райські пташки, / На рукавцях сивці голубці, / На придолі турі й олені» [33, с. 286].

У християнстві префікс «пре» надається лише Богородиці — вона, так само як Кулинка, Пресвята і Пресвітла, тобто найсвятіша і найсвітліша. На відміну від аврамістичних релігій, у давніх українців світ твориться, точніше шиється⁴⁶, божеством жіночого роду, ім'я якого асоціюється з округлим предметом або зерниною. Етимологія ім'я «Кулинка» пов'язана з невеликим круглим предметом, непевне зерном, або є назвою посуду, де готували пшоняну кашу (*kulish — «пшно», міфологічний праобраз Кулинки). В українських казках із зернини виростає чарівне дерево, що отожднюється з віссю світу, з нього народжується герой, який рятує світ⁴⁷.

В інших версіях колядок «утінка» (іл. 1) або «голуби»⁴⁸ (іл. 2-Б) дістають з океану «дрібний пісок, золотий камінь», з якого утворюється небесне склепіння, сонце, місяць і зоря (відповідають трьом ангелам)⁴⁹, а також озиме жито і яра пшениця (пор. з Кулинкою): «Що ж нам було з світа початку? — Боже наш. / Не було нічого, ідна водонька, / На тій водонці ідне девевенько, / А тім деревеньку шов-

⁴⁶У цьому разі, зоряне небо уявляється як плетиво небесної павутинки: «Ой як то було з початку світа / Як ще не було неба ні землі / Ой но на морі єдна павутинка / На тій павутинці три товариші / Єден товариш ясне соненько / Другий товариш ясний місяченько / Третій товариш дрібний доченько» [31]. «Ой як то було з початку світа, — / Боже наш. / Ой як не було святої землі, / Ой-но на морі павутиноньки. / Ой там братоньки радоньку радять: / Як би на брате світ обснувати? / Пустися, брате, в глибокі води, / Тогди ми, брате, світ обснуємо, / Світ обснуємо і наситимо» [33, с. 228].

⁴⁷Наприклад, казки «Дерево до неба», «Котигорошко».

⁴⁸Можливо, є біблійним еквівалентом старожитньої «утінки», оскільки зіставляється із голубом Ноя.

⁴⁹«Тогди не було неба ні землі / Ано лем було синое иоре. / А серед моря зелений явір / На явороньку три голубоньки / Три голубоньки радоньку радят. / Радоньку радят як світ сновати / Та спустеме ся на дно до моря / Та дістанемо дрібного піску / Дрібний пісочок посіеме ми / Та нам ся стане чорна землиця. / Та спустимеся на дно до моря / Та дістанемо золотий камінь, / Золотий камінь посіеме ми / Та нам ся стане ясне небонько, / Ясне небонько світле сонінько, / Світле сонінько ясен місячик / Ясен місячик ясна зірниця / Ясна зірниця дрібні звідочки» [31].

⁴³Глядіти — «доглядати», «дивитися», «шукати».

⁴⁴Пор.: *glendst (*glendēt) — «дивитися, шукати», лтс. glendi — «шукати», puolglendst — «побачити, помітити», с-в-н. glinzen — «блищати», н-в-н. Glanz — «блиск», норв. glindra — «мигати».

⁴⁵Вид верхнього зимового одягу. Короткий кошушок, що прив'язує текст до зимового циклу свят.

Іл. 23. «Диво» з хрестом між рогами. Сайт для колекціонерів в Україні Violity. URL: <https://violity.com/ua/auction/1673-rushniki> (дата доступу 22.07.2023)

Іл. 24. Святий Губерт на мініатюрі з британського рукопису XIII ст. Фото з відкритих джерел. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saint_eustace.jpg (дата доступу 03.03.2025)

Іл. 25. Іконописне зображення святого Губерта з птахом і оленем. Фото з відкритих джерел. URL: <https://drevo-info.ru/articles/4656.html> (дата доступу 03.03.2025)

кове гніздонько, / А в тім гніздоньку три голубоньки: / Юж ся впустили в глибоке море, / В глибоке море на самое дно. / Винесли нам три пожитоньки: / Перший пожиток — возиме жито, / Возиме жито людям на хлібець, / Другий пожиток — яру

пшениченьку, / Яру пшениченьку на проскіроньку» [33, с. 232]. В християнізованій версії сюжету колядки «жовтий пісок» добувається із дна первісного океану не птахами, а «Господом», з якого він творить небо і землю з квітами [33, с. 229].

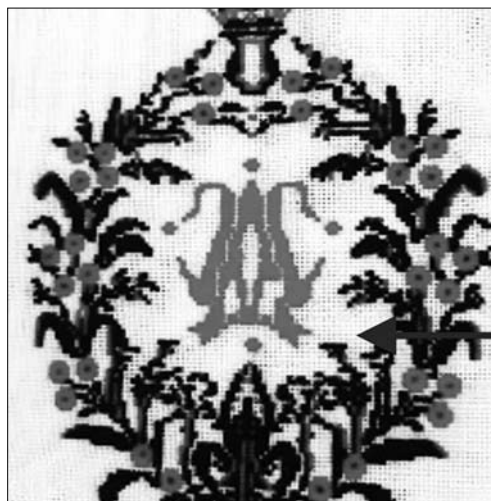
Знаковим є місце дислокації «утіки», яку розміщують на маківці між рогами «дива» (іл. 20) чи оленя (іл. 21). Відповідні образи нагадують зображення єгипетської Хатхор, яку, так само як міфічну «гоголю» (а відтак рукотворне «диво»), вважали матір'ю бога неба і сонця (іл. 4). Аналогічні мотиви присутні в наскальних зображеннях Сибіру (іл. 22), що свідчить про причетність цього образу до праміфологічних сюжетів. Відмінність між ними полягає у тому, що замість orbis solaris⁵⁰ розташовано фігуру птаха («утінку»), який, на думку А. Голана, в епоху бронзи символізував сонце. Наприклад, на виробах гельштатської культури птах поєднується з диском чи колесом [16, с. 38, 73—74]. Звідси семантика безсмертного Фенікса як уособлення невмирущого сонця; Відповідні аналогії пояснюються тим, що повернення птахів (особливо водоплавних) сигналізує про початок весни (нового солярного циклу).

⁵⁰ Лат. «сонячний диск»

Після впровадження християнства замість птаха використовуються інші солярні символи, зокрема хрест (іл. 23), що стало основою для легенд про Євстафія Плакиду⁵¹ і Губерта Льєзького⁵² (іл. 24)⁵³, які намагалися вполювати сонячного оленя. В окремих іконописних сюжетах поряд з оленем фігурує птах, що підтверджує гіпотезу про смислову тотожність птаха і сонця (іл. 25). Разом з мисливцем сонячного оленя переслідують також хорти, які в індоєвропейській міфології асоціюються з «нижнім» світом (іл. 26)⁵⁴. Наявність хтонічних псів зіставляється з образами рушникових «песиків», розташованих біля «дива» і внизу рушника — обабіч коренеподібного маскарону (іл. 1). На відміну від сюжету з мисливцем, «песики» не переслідують, а охороняють рогате «диво», про що свідчить їхнє розташування і відсутність фігури мисливця. Відповідні трансформації свідчать про те, що у середовищі осілих скотарів і землеробів, пси, на відміну від мисливців, виконують іншу функцію, оскільки охороняють худобу від хижаків і засіяні поля від диких тварин. У цьому разі вони забезпечують урожай, тому уособлюють достаток, що пояснює зображення собак з крапками поверх спини, які, на думку А. Голана, символізують засіяне в землю зерно (іл. 26)⁵⁵. Можливо, з цієї причини на

Іл. 26. Оленя переслідують собакоподібні істоти, [16, мал.63:7]

Іл. 27. Стилiзоване зображення «Дива». Вишивка, виконана Квак Варварою Андріянiвною, 1937 р.н. Фото з приватної колекції А.І. Темченка

Іл. 28. Фото з інтернету. Сайт для колекціонерів в Україні Violity. URL: <https://violity.com/ua/auction/1673-rushniki> (дата доступу 22.07.2023)

дагестанських зображеннях мисливця є рогатим [16, с. 38—39], частково переймаючи зовнішні ознаки сонячного героя⁵⁶.

⁵¹ Євстафій був римським воєначальником. Прийняв християнство після того, як на полюванні, серед рогів переслідуваного ним оленя, з'явився перед ним образ розп'ятого Спасителя, який сказав йому: «Плакид, навіщо ти переслідуєш Мене, який бажає твого спасіння?». Повернувшись додому, він охрестився разом зі своєю дружиною і двома синами. Після завершення однієї з переможних війн Євстафій з почестями повернувся до Риму. Під час святкування він відмовився принести жертву язичницьким богам і відкрито сповідав себе християнином. Святого Євстафія було страчено за наказом імператора Адріана.

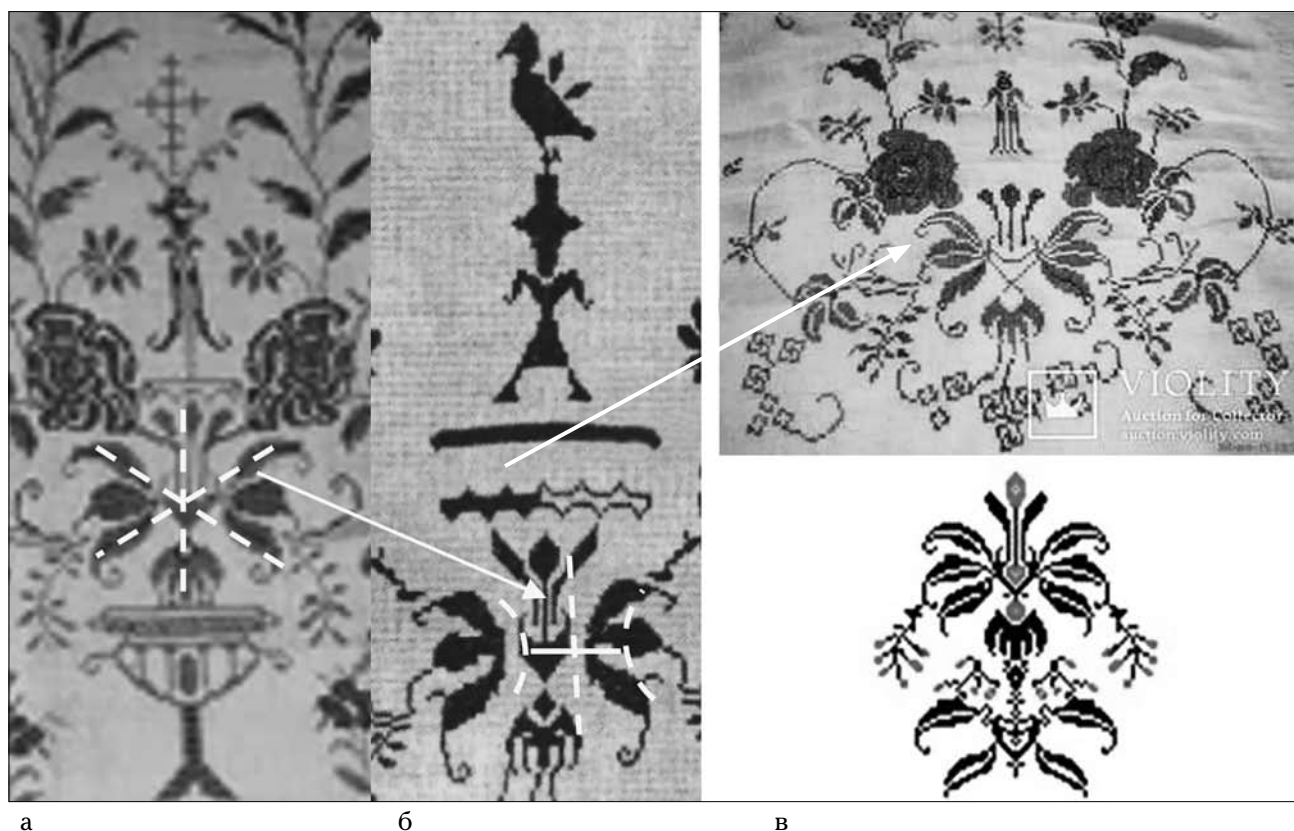
⁵² Згідно з легендою, мисливець Губерт, пізніше ставши єпископом Маастрихтським, зустрів у лісі оленя з сяючим хрестом між рогами. Ця подія стала поворотною у його житті, спонукавши зректися світського життя та присвятити себе служінню Богу.

⁵³ Наприклад, зображення оленя Святого Губерта стає гербом міста Гродно.

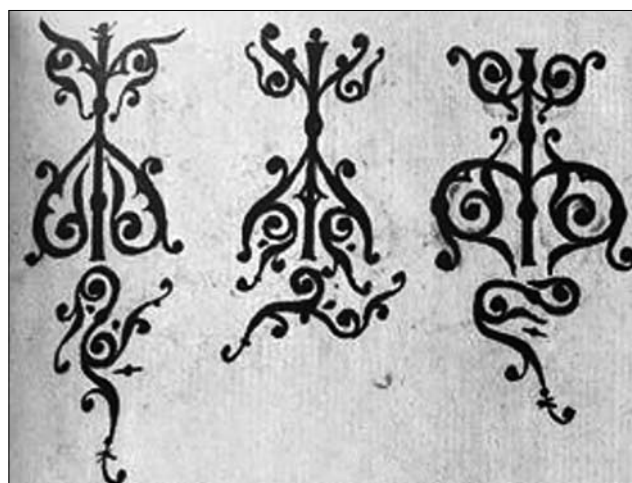
⁵⁴ За легендами, Губерта супроводжували мисливські хорти.

⁵⁵ У народів Сибіру оленя переслідує ведмідь, якого називали «господарем підземного світу» [16, с. 38—39].

⁵⁶ Святий Юрій може бути рудиментом образу небесного мисливця (Громовержця), пси якого не переслідують небесного оленя (сонце), а супроводжують його шлях від весни (Юрій весняний) до осені (Юрій осінній).

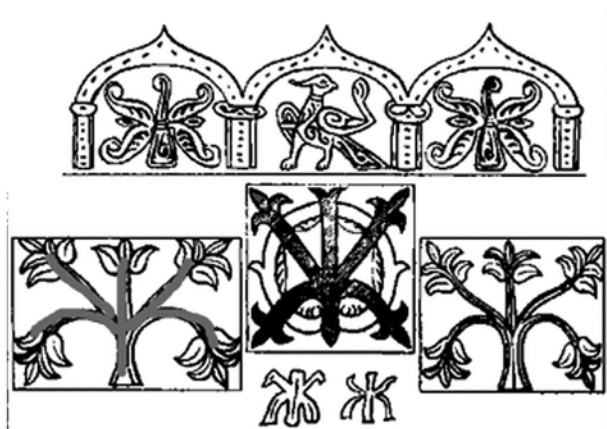

Іл. 29. Фітоморфні, «Ж»-подібні орнаменти українського рушника. Фото з відкритих джерел. А, В. Сайт для колекціонерів в Україні Violity. URL: <https://violity.com/ua/auction/1673-rushniki> (дата доступу 22.07.2023); Б. [1, с. 121]

Іл. 30. Літописна літера «Ж». Фото з відкритих джерел. URL: <https://ru.pinterest.com/pin/652529433541227770/> (дата доступу 02.05.2026)

Орнамент «дыва» з часом трансформується, набуваючи вигляду монограми, що вводило в оману окремих дослідників традиційної вишивки, які вважали його стилізованим зображенням літери «Ж» (іл. 27). Вивчення смислової генетики орнаменту дає можливість встановити його початкове зна-

Іл. 31. Символ «живіте» на браслетах Київської Русі, [38]

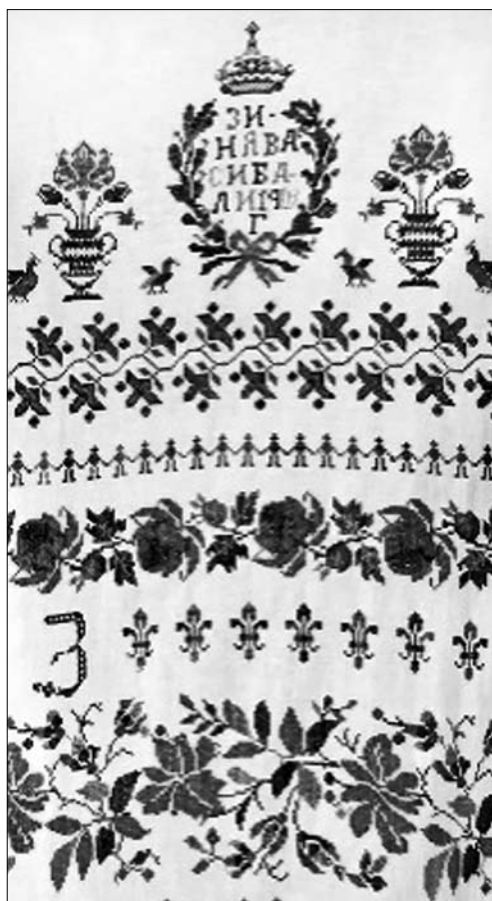
Ж Ж
Живѣте / Живіте

Іл. 32. Літера «Ж»

чення, яке стосується «короволикої богині», на голові якої проглядаються контури птаха-деміурга (іл. 28).

Характерною ознакою сюжету «диво з коров'ячою головою» є вінок або вазон, який обрамлює композицію і має форму, що нагадує літеру «Ж» (іл. 29). Візуальні аналогії між рослинним орнаментом і літерою є гіпотетичними, однак не безпідставними. У кириличній абетці заголовну літеру «Ж» часто зображують у формі рослини (іл. 30—31). Давня назва літери звучить як апелятив «живіте» (іл. 32), що опосередковано свідчить про її обрядове значення. Наприклад, Ж-подібні символи фіксуються на українських рушниках й архітектурній орнаментіці (іл. 33—34). Крім цього, у глаголичній абетці числове значення літери відповідає сімці, що також може бути не випадковим збігом, оскільки у міфології число сім є ідеограмою світового дерева [40, с. 471, табл. 11]. Кількість вишитих «Ж» на іл. 33 також дорівнює семи, що може бути рудиментом давніх магичних практик. За логікою міфу сім «Ж» мають семикратно посилити ім'я вишивальниці, позначеного заголовною літерою «З» («Зина, 1901»), що мало гарантувати їй здоров'я і щасливу долю.

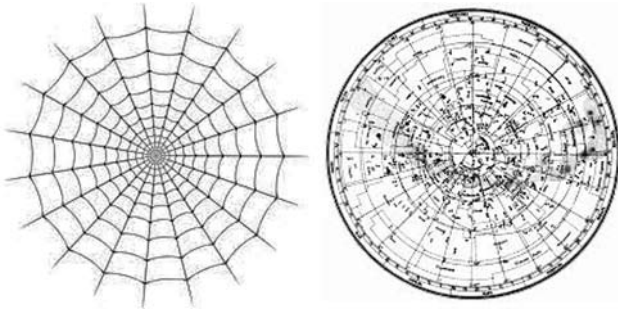
Вишивальниці Середньої Наддніпрянщини у 90-х рр. ХХ ст. називали схожі орнаменти «павуком», що має обрядові підстави. Арахноморфні сюжети присутні в українському обрядовому фольклорі. Зокрема, згадані вище міфологічні описи «золотої павутинки» фіксуються у давніх гімнах прадавніх землеробів — колядках. Золоте мереживо пропориційної павутини стало символом «небесної тверді», на якій розташовуються сонце, місяць і зорі: «Ой як ще не було ні землі ні неба / А що тільки було та синєє море / А посеред моря зелений явір / На явороньку три синії птахи / Три синії птахи та радоньку радять / Та радоньку радять як світ засновати / Тай пірнули птахи в світові глибини / Тай винесли птахи жовтий красен-камінь / Стало з того каменю та яснеє сонце / Тай пірнули птахи в світові глибини / Тай винесли птахи злоту павутинку / Стала з павутинки ясна твердь небесна» [33]. Сміслові асоціації «золотої павутинки» з «ясною небесною твердю» є архаїчними образами нічного зоряного неба (іл. 35), процес творення якого мислиться як вселенське снування, що додатково пояснює міфологічну семантику плетіння

Іл. 33. Літери «Ж» на українському рушнику. Музей рушника Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Фото автора

Іл. 34. Будинок по вул. І. Франка, м. Черкаси, 1914 р. (втрачений). Фото з приватної колекції А.І. Темченка

Іл. 35. Порівняння структури павутини і карти зоряного неба. Фото з відкритих джерел. URL: <https://www.galactic.name/library/starmaps.php> (дата доступу 02.05.2026)

і ткацтва як божественного промислу⁵⁷. Аналогічним чином тлумачиться процес вишивання як сакральної дії, упродовж якої на білому тлі рушника поступово з'являються образи небесних світил, рослин і тварин.

Висновки. Очевидно, що дешифрування первинного значення загадкового орнаменту є гіпотетичним і пояснюється обмеженою кількістю рушників з аналогічним сюжетом. Вірогідним є припущення, що сюжет «диво з коров'ячою головою» є ілюстрацією архаїчного міфу про творення світу. Наявність зображень і міфічних описів антропоморфних істот з рогатими головами на території Європи, Азії і Близького Сходу свідчить про його поширення на території проживання землеробів і осілих скотарів.

На відміну від північно-російських сюжетів, де рогатість асоціюється з оленем або лосем (на чому неодноразово акцентує увагу Б. Рибakov [17, с. 13, 318, 367, 401], українські рушники демонструють «свійську» тематику, оскільки в «рогатому диві» проглядають контури корови, що свідчить про різні культурні концепти або вказує на «одомашнення» сюжету. Використання великої рогатої худоби як орнаментального сюжету свідчить про її важливість у системі господарювання українців, де третина

орної землі виділялася під пасовисько. Симбіоз свійської корови й дикого оленя проглядається в міфологічних образах богині Діванни, яка є пізнішим переосмисленням д-гр. Діани, що фіксується у назвах лікарських трав «дивина», «коров'як», які ростуть на луках, де випасають велику рогату худобу.

Міфологема «корови» є однією з головних у магії чарування, оскільки складає смислову пару «жінка-корова» і поширюється на інші культурні концепти, як от: запліднення, народження і достаток. Пор. з побутовими порівняннями жінки і корови, які внаслідок профанізації й урбанізації набуло іншого забарвлення. В українській вишивці не зустрічаються натуралістичні зображення корови, натомість фіксуються лише їхні стилізовані аналоги, що вказує на їхнє міфологічне походження. Стилізація свідчить не лише про деміфологізацію вказаного образу, але сигналізує про існування відповідних обрядових заборон. Напевне, це пояснюється тим, що у такий спосіб намагалися уникнути магійного псування корови як годувальниці родини. Схожі вірування поширюються на інші об'єкти. Наприклад, до сьогодні побутують магійні практики ворожіння на відстані по фотографіях людей, що виконують функцію предметів-медіумів або виступають аналогами конкретних осіб.

Відповідні заборони пояснюються важливістю образу корови в космогонічних концепціях давніх землеробів, де вона асоціюється з вселенською матір'ю, є втіленням планетарної богині, яка небесним молоком (дощем) годує землю. Можливо, що міф про матір-корову, трансформований з матері-олена первісних мисливців, реалізується в обрядах народження сонця, в якому жриця в рогатій масці виконує ритуальні дії.

Рудименти існування таких ритуалів простежуються на прикладі весільного жіночого одягу, де наречена (майбутня матір), народжуючи дітей, наслідує дії Великої Богині. Реконструкція «рогатого» жіночого головного убору «кички» засвідчує генетичну спорідненість з іменем жіночої богині — дружини верховного небесного бога, який асоціюється з небесним туром або ковалем. Очевидно, що відповідні вірування стосуються історичної епохи, що слідує після матріархальної міфології неоліту.

Аналогічні зображення фіксуються в орнаментах української вишивки, де зображено «рогату» богиню в оточенні сакральних супутників і захисників —

⁵⁷ Відомими є інші варіанти цього міфологічного сюжету: «Ой як то було з початку світа, / Ой як не було святої землі, / Ой но на морі павутиноньки, / Ой там братоньки радоньку радять: / Якби нам, брате, світ обснувати? / Пуститися, брате, в глибокі води, / Тоди ми, брате, світ обснуємо, / Світ обснуємо і наситимо, / Світ наситимо і наповнимо, / А за тим словом бувай ти здоров, / Бувай ти здоров, господареньку, / З вітцем-маткою, з всею челядкою»; «Ой, як то було з початку світа, / Як ще не було неба, ні землі, / Ой но на морі єдна павутинка, / На тій павутинці три товариші» [30].

сонячних птахів, а також істот, контури яких нагадують песиків. Логічним є припущення, що «песики» охороняють Богиню-Матір від хтонічних істот, що втілюють холод і темряву. У цьому плані дотичними є народні снотлумачні традиції, де щеня («песик») віщує вагітність, ніби демонструючи майбутній матері характер ще не народженої дитини.

Міфологія «рогатості» проектується на інші образи, які також символізують сонце. Досить поширеними є образ «золоторогого оленя». Його антагоністом виступає мисливець, який асоціюється із силами ночі, що пояснює християнські сюжети, поширені в іконописній традиції Європи.

Вишиті композиції «рогатої» богині завершує зображення орнітоморфної істоти, яке нагадує качку. Дотичність качки до народження підтверджується текстами колядок, що є рудиментами космогонічних гімнів. За логікою міфу потенція космічної плідності розповсюджується на всі сфери традиційної культури і проявляються у повсякденні у вигляді обрядових прикрас — качиних лапок як знаку богині народження — «утінки» або «гоголі».

Сюжет «диво з коров'ячою головою» є центром поширеного в українській вишивці орнаменту, який називають «вазоном». Очевидно, «вазон» є стилізацією міфологічного образу дерева життя, про що свідчать його контури, які нагадують кириличну літеру «Ж». Аналогічні сюжети є елементами інших композицій, де літера «Ж» є монограмою життя, краси і добробуту, що відповідним чином посилює символічну напругу загальної композиції.

1. Китова С. *Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника*. Черкаси: Брама, 2003. 223 с.: іл. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kytova_Svitlana/Polotnianyi_litopys_Ukrainy/ (дата доступу 05.07.2025).
2. Коновалова О.В. *Антропоморфні мотиви української народної орнаментики*. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 156 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/16433/1/Konovanova.pdf> (дата доступу 06.07.2025).
3. Даниленко В.Н., Шилов Ю.А. *Начала цивилизации. Космогония первобытного общества. Праистория Руси*. URL: <https://readli.net/nachala-tsivilizatsii-kosmogoniya-pervobyitnogo-obshhestva-praistoriya-rusi/> (дата доступу 07.07.2025).
4. Гейштор Александр. *Слов'янська міфологія*. Пер. з польськ. Київ: Кліо, 2014. 416 с.: іл. URL: http://search.nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006759 дата доступу 07.07.2025).
5. Причепій Є. Образ «богині-оленя» у геометричних орнаментах жіночих сорочок Поділля. *Культурологічна думка. Збірник наукових праць*. Т. 16. № 2. 2019. С. 110—127. URL: <https://www.culturology.academy/obraz-bogini-olenya-u-geometrichnih-ornamentah-zhinochih-sorochok-podillya.html> (дата доступу 07.07.2025).
6. *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Збірники О.В. Марковича та інших. Уклад М. Номис. Упоряд., прим. та вст. ст. М.М. Пазяка. Київ: Либідь, 1993. 766 с.
7. Польові матеріали автора: с. Капустине, Шполянського р-ну, Черкаської обл., записано від Сімак Лідії Ничипорівни, 1926 р. н. *Науково-дослідний інститут селянства та вивчення аграрної історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Музей усної історії*. URL: <http://ndis.cdu.edu.ua/index.php/naukova-diialnist/muzei-usnoi-istorii/etnohrafichniy-fond/materialy-kompleksnoi-kushchovoi-ekspedytsii-s-kapustyne-shpolianskoho-raionu-1997-r-zapys-temchenka-ai-kapustyne-simak-lidiia-nychyporivna-1926-r-n-kapustyna-2> (дата доступу 09.08.2025).
8. Кэ́мбелл Джозеф. *Богини. Тайны женской божественной сущности*. URL: <http://flibusta.site/b/540112/read> (дата доступу 20.08.2025).
9. Крошечка Хаврошечка. *Українська народна казка Бойківщини*. Записав, упорядкував і літературно опрацював Микола Зінчук. URL: <https://proridne.org/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B8/%D0%9A%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%B0%20%D0%A5%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%B0.html> (дата доступу 02.08.2025).
10. *Науково-дослідний інститут селянства та вивчення аграрної історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Музей усної історії*. URL: <https://ndis.cdu.edu.ua/index.php/naukova-diialnist/muzei-usnoi-istorii/etnohrafichniy-fond/materialy-etnohrafichnykh-zapysiv-zdiisnennykh-solodarem-oleksandrom-1969-r-n> (дата доступу 02.08.2025).
11. Hornung Erik; Lorton David. *The Secret Lore of Egypt: Its Impact on the West*. Cornell University Press, 2001. С. 17. URL: <https://archive.org/details/secretlorefegyp00horn/page/16/mode/2up> (дата доступу 17.07.2025).

12. Бурдо Н. Сакральний світ трипільської цивілізації. Київ, 2005. 305 с. URL: https://spadok.org.ua/books/Sakralnyi_svit_trypils'koi_tsyvilizatsii.pdf (дата доступу 23.02.2025).
13. Kolberg Oskar. *Dziela wszystkie*. Tom 5. Krakowskie cz. I. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1871. URL: <https://polona.pl/item-view/e446caaa-1fdc-4dce-9d94-e29e8e790c5a?page=277> (дата доступу 20.08.2025).
14. Murray Margaret Alice. *The witch-cult in Western Europe: a study in anthropology*. Oxford at the Clarendon Press, 1921. URL: <https://archive.org/details/witchcultinwest-e00murr> або <https://www.gutenberg.org/files/20411/20411-h/20411-h.htm> (дата доступу 20.08.2025).
15. Берегова Ольга. *Символи славян*. URL: <https://coollib.in/b/227749-olga-beregova-simvoliyi-slavyan/read> (дата доступу 20.08.2025).
16. Голан А. *Мифосимвол*. URL: http://82.194.16.162:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/933/Qolan%20mif_simvol.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата доступу 19.07.2025).
17. Рыбаков Б.А. *Язычество древних славян*. Москва: Академический Проект, 2013. 640 с. URL: https://slowianskamitologia.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/12/rybakov_b_a_-_yazychestvo_drevnikh_slavyan.pdf (дата доступу 21.07.2025).
18. Kregždys Rolandas. *Pseudomitologemos «Milda» kilmė. Baltu filologija*. 2021. Т. XXX. № 1—2. Р. 26—51. URL: https://www.apgads.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/BF/BF30/BF-30-02-Kregzdys.pdf (дата доступу 21.07.2025).
19. Журавлев А.Ф. *Язык и миф*. Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу». Отв. ред. С.М. Толстая. Москва: Индрик, 2005. 1004 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования). URL: <https://www.rulit.me/author/zhuravlev-anatolij-fedorovich/yazyk-i-mif-lingvisticheskij-kommentarij-k-trudu-a-n-afanaseva-poeticheskie-vozzreniya-slavyan-na-pr-download-284368.html> (дата доступу 21.07.2025).
20. Михайло Худаш. *Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств*. Львів, 2012. 1063 с.
21. Калыгин В.П. *Этимологический словарь кельтских теонимов*. Под отв. ред. К.Г. Краснухина. Москва: Наука, 2006. 183 с. URL: <http://books-share.net/books/linguistics/kaligin-vp/2006/files/etimologicheskislovar2006.pdf> (дата доступу 21.07.2025).
22. Lajoye Patrice. *Mythologie et religion des slaves païens*. Paris: Les Belles Lettres, 2022. 202 р.
23. Blážek Václav. *Celto-Slavic Parallels in Mythology and Sacral Lexicon*. In: *Parallels between Celtic and Slavic. Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica*. Coleraine: Graham & Heslip 2006. Р. 75—85.
24. Клейн Л.С. *Воскрешение Перуна. К реконструкции славянского язычества*. СПб.: Евразия, 2004. 480 с. URL: https://archive.org/details/Kleyn_The_Resurrection_of_Perun/mode/2up (дата доступу 21.07.2025).
25. *Науково-дослідний інститут селянства та вивчення аграрної історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Музей усної історії*. URL: <https://ndis.cdu.edu.ua/index.php/naukova-diialnist/muzei-usnoi-istorii/tematychnyifond/viruvannia-pro-khudobu-khudoba> (дата доступу 27.07.2025).
26. *Науково-дослідний інститут селянства та вивчення аграрної історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Музей усної історії*. URL: <https://ndis.cdu.edu.ua/index.php/naukova-diialnist/muzei-usnoi-istorii/etnohrafichnyifond/materialy-kompleksnoi-kushchovoi-ekspedytsii-s-kapustyne-shpolianskoho-raionu-1997-r-zapys-temchenka-ai-kapustyne-simak-lidiia-nychporivna-1926-r-n-kapustyna-2> (дата доступу 27.07.2025).
27. Воропай О. *Звичаї нашого народу*. Весна. URL: https://www.ukrlegenda.org/zvychai_nashoho_narodu/zaklykannja_vesny.php (дата доступу 20.08.2025).
28. Темченко А. Міфосемантика і міфосюжетика народної картини «Козак з дівчиною біля криниці». 2021. *Матеріали до української етнології*, 20 (23), 118—125. URL: <https://mue.etnolog.org.ua/2021-rik/20-23/2451-z-istoriyi-ta-teoriyi-ukrayinoznachykh-studiy/5462-mifosemantyka-i-mifosiuzyetyka-narodnoi-kartyny-kozak-z-divchynoiu-bilia-krynytsi> (дата доступу 20.08.2025).
29. *Энциклопедия Брема. Буйволовый скворец (Buphagus)*. URL: <https://web.archive.org/web/20160304-192134/http://www.povodok.ru/encyclopedia/brem/art3430.html> (дата доступу 19.07.2025).
30. Грушевський Михайло. *Історія української літератури*: в 6 т. 9 кн. Київ, 1994. Т. 4. Кн. 2. С. 34—82. URL: <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush414.htm> (дата доступу 19.07.2025).
31. *Староукраїнські релігійні роздуми про Бога*. Видавництво «Павутинонька». Нью Йорк; Львів; Київ; Харків; Москва, 2004. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/130000.html> (дата доступу 19.07.2025).
32. Грінченко Борис. *Словник української мови*. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8_\(1937\)/%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8](https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8_(1937)/%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8) (дата доступу 19.07.2025).
33. Сосенко Ксенофонт. *Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора. Праця*. Написано: 1928 року. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sosenko_Ksenofont/Kulturno-

- istorychna_postat_staroukrainskykh_sviat_Rizdva_i_Schedroho_Vechora/ (дата доступу 19.07.2025).
34. *Етимологічний словник української мови*: в 7 т. Редкол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1: А—Г. С. 75—76.
 35. Морозов А.Г., Корновенко С.В. *Анти*. Черкаси. Видавництво Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького, 2001. 64 с.
 36. Шпи́лев А.Г. Лучевые и лопастные височные кольца Курского края (IX — начало XIII вв.). Курск: Курский государственный областной музей археологии, 2007. URL: <https://www.scribd.com/document/8037-72748/2007-%D0%A8%D0%BF%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%B2-%D0%90-%D0%93-%D0%9B%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%B2%D1%8B%D0%B5-%D0%B8-%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BE%D1%87-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%86%D0%B0-%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%8F-9-%D0%BD%D0%B0%D1%87-13-%D0%B2%D0%B2> (дата доступу 19.07.2025).
 37. *Исторический костюм: Височные украшения древних славян — хронология, типология, символика*. URL: <https://swordmaster.org/2015/03/11/visochnye-ukrasheniya-drevnih-slavyan-hronologiya-tipologiya-simvolika.html> (дата доступу 21.07.2025).
 38. Рыбаков Б. *Язычество Древней Руси*. URL: https://cdn.gumer.info/bogoslov_Buks/okkultizm/Rub_Jazuch/Jazuch_index.php#google_vignette (дата доступу 21.07.2025).
 39. *Українські замовляння*. Упоряд. М.Н. Москаленко, авт. передм. М.О. Новікова. Київ: Дніпро, 1993. 309 с.
 40. Темченко А.І. *Традиційні магічно-лікувальні практики: антропологічний дискурс та семантичні трансформації*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 — етнологія. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, Київ, 2021. 476 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Temchenko_Andrii/Tradtytsiini_mahichno-likuvalni_praktyky_antropolohichni_dyskurs_ta_semantychni_transformatsii.pdf?PHPSESSID=htrkgsb5a6ihin347qhf98v42 (дата доступу 19.07.2025).
 - sity. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/16433/1/Kon-ovalova.pdf> [in Ukrainian].
 - Danylenko, V.N., & Shylov, Yu.A. (n. d.). *Origins of Civilization: Cosmogony of Primitive Society*. URL: <https://readli.net/nachala-tsvilizatsii-kosmogoniya-pervobyitnogo-obshhestva-praistoriya-rusi/> [in Russian].
 - Gieyshtor, A. (2014). *Slavic Mythology*. URL: http://search.nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006759 [in Ukrainian].
 - Prychepii, Ye. (2019). The Image of the «Deer Goddess» in Geometric Ornaments of Women's Shirts of Podillia. *Kulturna dumka*, 16 (2), 110—127. URL: <https://www.cultur-ology.academy/obraz-bogini-olenya-u-geometrichnih-ornamentah-zhinochih-sorochok-podillya.html> [in Ukrainian].
 - Nomys, M. (Ed.). (1993). *Ukrainian Proverbs and Sayings*. Lybid [in Ukrainian].
 - Temchenko, A.I. (1997). Field materials: Kapustyne village, Cherkasy region (recorded from L.N. Simak, 1926). *Oral History Museum*. URL: <https://ndis.cdu.edu.ua/index.php/naukova-diialnist/muzei-usnoi-istorii/etnohrafichnyi-fond/materialy-kompleksnoi-kushchovoi-ekspeditsii-s-kapustyne-shpolianskoho-raionu-1997-r-zapys-temchenka-ai-kapustyne-simak-lidiia-nychyporivna-1926-r-n-kapusty-na-2> [in Ukrainian].
 - Campbell, J. (n. d.). *Goddesses: Mysteries of the Feminine Divine*. URL: <http://fibusta.site/b/540112/read> [in Russian].
 - Zinchuk, M. (Ed.). (n. d.). *Ukrainian Folk Tale*. URL: <https://proridne.org/> [in Ukrainian].
 - Instytut Badań nad Chłostwem i Historią Rolnictwa Czerkaskiego Uniwersytetu Narodowego im. Bohdana Chmielnickiego. Muzeum Historii Ustnej. URL: <https://ndis.cdu.edu.ua/index.php/naukova-diialnist/muzei-usnoi-istorii/etnohrafichnyi-fond/materialy-etnohrafichnykh-zapysiv-zdiisnennykh-solodarem-oleksandrom-1969-r-n> [in Ukrainian].
 - Hornung, E. (2001). *The secret lore of Egypt: Its impact on the West*. Cornell University Press. URL: <https://archive.org/details/secretlorefegy00horn>
 - Burdo, N. (2005). *The Sacred World of Trypillian Civilization*. URL: https://spadok.org.ua/books/Sakralnyi_svit_trypilskoj_tsyvilizatsii.pdf [in Ukrainian].
 - Kolberg, O. (1871). All works (Vol. 5). URL: <https://polona.pl/item-view/e446caaa-1fdc-4dce-9d94-e29e8e790-c5a> [in Polish].
 - Murray, M.A. (1921). *The witch-cult in Western Europe*. Clarendon Press. URL: <https://archive.org/details/witchcultinweste00murr>
 - Berehova, O. (n. d.). *Symbols of the Slavs*. URL: <https://coollib.in/b/227749-olga-beregova-simvoliyi-slavyan/read> [in Russian].
 - Golan, A. (n. d.). *Myth and Symbol*. URL: http://82.194.16.162:8080/xmlui/bitstream/handle/1234567-89/933/Qolan%20mif_simvol.pdf [in Russian].

REFERENCES

- Kytova, S. (2003). *The Linen Chronicle of Ukraine: Semantics of Ukrainian Rushnyk Ornament*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kytova_Svitlana/Polotnianyi_litopys_Ukrainy/ [in Ukrainian].
- Konovalova, O.V. (2015). *Anthropomorphic Motifs of Ukrainian Folk Ornamentation*. Borys Hrinchenko Kyiv Univer-

- Rybakov, B.A. (2013). *Paganism of the Ancient Slavs*. Akademicheskii Proekt. URL: https://slowianskamitologia.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/12/rybakov_b_a_-_yazychestvo_drevnikh_slavyan.pdf [in Russian].
- Kregzdys, R. (2021). Pseudomitologemos «Milda» kilme. *Baltu filologija*, 30 (1–2), 26–51. URL: https://www.apgads.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/BF/BF30/BF-30-02-Kregzdys.pdf [in Lithuanian].
- Zhuravlev, A.F. (2005). *Language and Myth*. URL: <https://www.rulit.me/> [in Russian].
- Khudash, M. (2012). *Origin of Names and Mythological Functions of Slavic Deities* [in Ukrainian].
- Kalygin, V.P. (2006). *Etymological Dictionary of Celtic Theonyms*. URL: <http://bookshare.net/books/linguistics/kaligin-vp/2006/files/etimologicheskiyslovar2006.pdf> [in Russian].
- Lajoye, P. (2022). *Mythologie et religion des slaves païens*. Les Belles Lettres.
- Blazek, V. (2006). Celto-Slavic parallels in mythology and sacral lexicon. *Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica* (Pp. 75–85).
- Klein, L.S. (2004). *The resurrection of Perun*. URL: https://archive.org/details/Kleyn_The_Resurrection_of_Perun [in Russian].
- Research Institute of Peasantry and Agrarian History Studies of Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University. *Museum of Oral History*. URL: <https://ndis.cdu.edu.ua/index.php/naukova-diialnist/muzei-usnoi-istorii/tematychnyifond/viruvannia-pro-khudobu-khudoba> [in Ukrainian].
- Temchenko, A.I. (1997). Ethnographic expedition materials: Kapustyne village. *Oral History Museum*. Retrieved from: <https://ndis.cdu.edu.ua/> [in Ukrainian].
- Voropai, O. (n. d.). *Customs of Our People: Spring*. URL: https://www.ukrlegenda.org/zvychai_nashoho_narodu/zaklykannja_vesny.php [in Ukrainian].
- Temchenko, A. (2021). Mythosemantics of a Folk Painting. *Materialy do ukraïnskoi etnologii*, 20 (23), 118–125. URL: <https://mue.etnolog.org.ua/> [in Ukrainian].
- Brehm's encyclopedia. (n. d.). *Buphagus*. URL: <https://web.archive.org/> [in Russian].
- Hrushevskyi, M. (1994). History of Ukrainian Literature (Vol. 4). URL: <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush414.htm> [in Ukrainian].
- (2004). Old Ukrainian religious thoughts about God. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/130000.html>
- Hrinchenko, B. (1937). *Dictionary of the Ukrainian Language*. URL: <https://uk.wikisource.org/> [in Ukrainian].
- Sosenko, K. (1928). *Cultural-Historical Image of Christmas Traditions*. URL: <https://chtyvo.org.ua/> [in Ukrainian].
- Melnichuk, O.S. (Ed.). (1982). Etymological dictionary of Ukrainian language. (Vol. 1). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Morozov, A.H., & Kornovenko, S.V. (2001). *Anty*. Cherkasy National University.
- Shpilev, A.G. (2007). *Temple Rings*. URL: <https://www.scribd.com/> [in Russian].
- (n. d.). Historical costume. URL: <https://swordmaster.org/> [in Russian].
- Rybakov, B. (n. d.). Paganism of ancient Ruthenia. URL: <https://cdn.gumer.info/> [in Russian].
- Moskalenko, M. (Ed.). (1993). *Ukrainian Incantations* [in Ukrainian].
- Temchenko, A.I. (2021). *Traditional Magical Healing Practices* (Doctoral dissertation). URL: <https://shron1.chtyvo.org.ua/> [in Ukrainian].